

**MATERIAALINEN PROSESSINJOHTO SIVIILI- JA
RIKOSPROSESSISSA**

Erityiskysymyksenä rikastava prosessinjohto

**Maiju Haataja
Pro gradu -tutkielma
Lapin yliopisto
Prosessioikeus
Syksy 2018**

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Materiaalinen prosessinjohto siviili- ja rikosprosessissa, erityiskysymyksenä rikastava prosessinjohto

Tekijä: Maiju Haataja

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Prosessioikeus

Työn laji: Tutkielma_x_Laudaturtyö__ Lisensiaatintyö__ Kirjallinen työ__

Sivumäärä: 68, liitteet

Vuosi: 2018

Tiivistelmä:

Tämä on tutkimus materiaalisesta prosessinjohdosta rikos- ja siviiliprosessia silmällä pitäen. Erityisesti pohdin rikastavan eli aineistoa lisäävän prosessinjohdon suhdetta tuomarilta vaadittavaan puolueettomuuteen. Vertailen siviili- ja rikosprosessissa esiintyvää rikastavaa prosessinjohtoa käyttäen hyväksi korkeimman oikeuden antamia ennakkoratkaisuja. Rikos- ja siviiliprosessia määrittää toisistaan poikkeavat menettely- ja rooliperiaatteet. Nämä periaatteen osaltaan ohjaavat ja määrittävät myös oikeuden prosessinjohtoa kussakin yksittäistapauksessa.

Rikastava prosessinjohto on aineistoa lisäävänä muotona erotettu muista prosessinjohdon funktioista (selventävä, korjaava, informoiva). Ilmenemismuotonsa vuoksi rikastavan prosessinjohdon nähdään myös helpoimmin uhkaavan tuomarilta vaadittavaa puolueettomuutta. Tutkimuksessani pyrin korkeimman oikeuden ratkaisuja analysoimalla ensinkin selvittämään sen, millä tavoin rikastava prosessinjohto näyttäytyy oikeudenkäytössä toisaalta riita-asioissa ja toisaalta rikosasioissa. Lisäksi etsin oikeuskäytännön kautta tulkintalinjoja siihen, missä menee sallitun ja kielletyn rikastavan prosessinjohdon raja.

Johtopäätöksinäni totean, että oikeuskäytännössä rikastavan prosessinjohdon rajoja selventävään, korjaavaan ja informoivaan prosessinjohtoon on varsin vaikea määrittää. Totean, ettei selkeiden rajojen määrittely ole välttämättä edes tarpeellista, vaan huomio tulisi kiinnittää siihen, kuinka prosessinjohto pystyy ylipäätään täyttämään sille asetetut vaatimukset.

Avainsanat: rikastava prosessinjohto, siviiliprosessi, rikosprosessi, puolueettomuus

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen Rovaniemen hovioikeuden käyttöön_x_

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi_x_

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi__

(vain Lappia koskevat)

LYHENTEET

HE	hallituksen esitys
KKO	korkein oikeus
KP-sopimus	kansalaisyhteisöjä ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen sopimus
OK	oikeudenkäymiskaari (vuoden 1734 laissa muutoksineen)
ROL	laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 11.7.1997/689

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1 Aiheen valinta ja tutkimuskysymys.....	2
1.2 Lähteistä ja käsitteiden määrittely	4
2. SIVIILI -JA RIKOSPROSESSIN PROSESSINJOHTOA MÄÄRITTÄVÄT PERIAATTEET	6
2.1 Siviiliprosessi	7
2.1.1 Määräämisperiaate.....	8
2.1.2 Käsittelymenetelmä	10
2.1.3 Yhteistoimintaperiaate	12
2.1.4 Disponointien sitovuus suhteessa tuomioistuimeen.....	13
2.2 Rikosprosessi	16
2.2.1 Akkusatorinen menetelmä	17
2.2.2 Virallisperiaate.....	18
2.2.3 Favor defensionis -periaate.....	19
3. MATERIAALINEN PROSESSINJOHTO	21
3.1 Prosessinjohton funktiot.....	22
3.1.1 Selventävä.....	23
3.1.2 Korjaava	25
3.1.3 Informoiva	26
3.1.4 Rikastava	27
4. SIVIILIPROSESSIN PROSESSINJOHTO	30
4.1 Prosessinjohto laissa ja lain esitöissä	31
4.2 Korkeimman oikeuden linjauksia siviiliasian prosessinjohtosta.....	34
4.2.1 Todistustaakka ja asian perusteellinen käsittely	35
4.2.2 Heikomman suoja ja passiivinen prosessinjohto	36
4.2.3 Viran puolesta tapahtuva prosessinjohto heikomman suojana.....	38
4.2.4 Toissijaisen vaatimuksen voimassaolo	39
5. RIKOSPROSESSIN PROSESSINJOHTO	42
5.1 Rikosprosessin prosessinjohto laissa ja lain esitöissä.....	42
5.2 Korkeimman oikeuden linjauksia rikosasian prosessinjohtosta	44
5.2.1 Välitön rikastava prosessinjohto kiellettyä syytetyn vahingoksi.....	44
5.2.2 Prosessinjohtotoimien kohdennuksen merkitys.....	45

5.2.3	Prosessinjohto myös syyttäjän tukena	47
5.2.4	Syytesidonnaisuus vs. prosessinjohto	49
5.2.5	Rikosnimikkeestä informointi viimekädessä tuomioistuimen vastuulla.....	53
5.2.6	Rikos- ja siviiliprosessin prosessinjohton päällekkäinen soveltaminen	54
6.	YHTEENVETO	58
6.1	Prosessinjohton tasojen määrittelyn tarpeellisuudesta	59
6.2	Siviiliprosessin yhteistoiminta korostaa prosessinjohton merkitystä	61
6.3	Avoimen prosessinjohton merkitys rikosasiassa	63
6.4	Lopuksi	65
	LÄHTEET	67

1. JOHDANTO

Aineellinen prosessinjohto kohdistuu oikeudenkäynnin aineistoon ja sillä pyritään osaltaan asian *selvittämiseen*. Materiaalinen prosessinjohto on ehdoton edellytys jutun asianmukaiselle ja perusteelliselle käsittelylle. Prosessinjohto on kuitenkin tuomarille haasteellista useastakin syystä. Ensinkin prosessinjohto on laissa ja niiden esitöissä määritelty hyvin laveasti ja epämääräisesti. Samalla sen merkitystä ja tärkeyttä korostetaan sekä siviili- että rikosprosessissa. Aktiivinen prosessinjohto on kuitenkin tuomarin puolueettomuuden kannalta ongelmallista. Voidaan kai sanoa, että tuomarin harjoittama prosessinjohto on jo lähtökohtaisesti kuin puun ja kuoren välissä; tuomarin edellytetään olevan aktiivinen prosessinjohtajanaan, mutta samalla tämän tulisi pysytellä puolueettomana asian ratkaisijana. Lisäksi siviili- ja rikosprosesseissa noudatettavat menettely- ja rooliperiaatteet asettavat prosessinjohtajalle jossain määrin toisistaan poikkeavia vaatimuksia.

Jyrki Virolainen toteaa, että prosessinjohto asettaa tuomarin ammatilliset vaatimukset hyvin korkealle.¹ Tuomarin tulisi löytää ”kultainen keskitie” materiaalisen prosessinjohtajana harjoittamisessa.² Oikeudenkäyttö ja ratkaisukäytäntö ovat monimutkaistuneet sekä lain määrän lisääntyä että yhteiskunnan muutosten myötä. Tämä luo osaltaan lisäpainetta ja haasteita tuomarin materiaaliseen prosessijohtamiseen. Myös oikeuskäytäntö korkeimman oikeuden ratkaisujen valossa edellyttää tuomarin harjoittavan tehokasta prosessinjohtoa aineiston suhteen..

Prosessinjohtajien ja puolueettomuuden välinen kompleksinen suhde kulminoituu kysymykseen siitä, milloin tuomarin puolueettomuuden ”voidaan katsoa” vaarantuvan. Puolueettomuus ei määriy lain tai minkään muunkaan säännöksen mukaan, vaan se on aina tietyllä tavoin ”tunnetasoista” ja määrittelemätöntä. Tuomarille on oikeudenkäynnissä

---

¹ Virolainen, 1988, s. 33.

² Virolainen 1988, s. 139.

tärkeää *näyttää* puolueettomalta ja asianosaisia tasavertaisesti kohtelevana puheenjohtajana ja asian ratkaisijana.

1.1 Aiheen valinta ja tutkimuskysymys

Kiinnostukseni prosessioikeuteen johtuu sen merkittävydestä arkipäivän lainkäytössä, sen moninaisuudesta ja tapauskohtaisuudesta. Tuomarin rooli oikeudenkäynnin auktoritatiivisena johtajana herättää paljon kysymyksiä siitä, millä tavoin ja missä määrin tuomari on kyettävä ja osattava reagoida juttujen aineellisoikeudellisiin detaljeihin. Tuomari on lainkäytön ammattilainen. Ammatillisen kokemuksensa perusteella tuomarilla on näkemystä siitä, kuinka tietty juttu tulisi oikeudessa käsitellä. Tuomarille muodostuu usein jo prosessin alussa käsitys jutun mahdollisesta lopputuloksesta, tai ainakin siitä, kummalla jutun asianosaisella tulisi olla enemmän perusteita vaatimustensa tueksi. Tuomari saattaa huomata puutteita myös itse jutun vaatimusosassa. Asianosaiset saattavat perustella eri vaatimuksia, jolloin oikeudenkäynnin kohde ei ole sama. Tai, että jutussa on ylipäättin epätietoisuutta siitä, mitä vaaditaan ja millä perustein. Myös juttuun soveltuvasta laista ja muista säännöksistä saattaa olla asianosaisten kesken epätietoisuutta tai eriäviä näkemyksiä. Materiaalisen prosessinjohton avulla tuomari voi, ja tämän tulee vaikuttaa jutun perusteelliseen ja asianmukaiseen käsittelyyn.³

Tutkimukseni kohteena on materiaallinen prosessinjohto, ja erityisesti sen rikastava eli aineistoa lisäävä muoto tuomarin puolueettomuuden näkökulmasta. Aineellinen prosessinjohto on lain tasolla jäänyt, tai se on jätetty hyvin lavean ohjeistuksen varaan. Oikeudenkäymiskaari ja etenkin sen esityöt asettavat tuomarin roolille varsin suuria odotuksia ilman, että ne suoraan lausuvat siitä, millaista prosessinjohton tulisi olla. Puolueettomuuden vaatimus ja prosessinjohto näyttäytyvät jopa toistensa vastakohtina.⁴ Lisäksi eri prosessilajeissa edellytetään eri tavoin toteutettua prosessinjohtoa. Nämä lähtökohdat tekevät aineellisesta prosessinjohtosta kiehtovan tutkimuskohteen

---

³ Virolainen 1988, s. 29.

⁴ Ks. esim. Virolainen 1988, s. 133 ja s. 135 – 137.

Tutkimuskysymykseni määrittyi kaksijakoisesti siten, että yläkäsitteenä on materiaallinen prosessinjohto aineistoa lisäävänä muotona. Pyrin analysoimaan sitä, millaisena rikastava prosessinjohto näyttäytyy oikeudenkäynnissä ja mitä rikastava prosessinjohto ylipäätään on. Onko se jokin yksittäinen ja muista prosessinjohtotoimista selkeästi eroteltavissa oleva prosessinjohton laji, vai osa jotakin selkiyttämätöntä prosessinjohtokokonaisuutta? Alakäsitteenä on *sallittu rikastava prosessinjohto*. Missä menee sallitun rikastavan prosessinjohton raja? Millaista ja kuinka pitkälle menevää rikastavaa prosessinjohtoa tuomari voi käyttää vaarantamatta puolueettomuuttaan siviili- ja rikosprosesseissa? Ja kuinka sallitun prosessinjohton rajat määrittyvät (eri tavoin) siviili- ja rikosjutussa?

Termillä *sallittu rikastava prosessinjohto* viitataan sellaiseen aineistoa täydentävään prosessinjohtoon, jollaisen voidaan katsoa olevan hyväksyttävää jutun käsittelyn ja lopputuloksen kannalta. Sallitun prosessinjohton vastinpari *kielletty rikastava prosessinjohto* puolestaan viittaa prosessinjohtotoimiin, joiden voidaan katsoa uhkaavan tuomarilta vaadittavaa puolueettomuutta. Tuomarilähtöinen aineiston lisääminen (rikastaminen) ei ole kiellettyä kummassakaan prosessilajissa, mutta merkitystä on sillä, millä tavoin tuomari tämän rikastamisen toteuttaa.⁵ Lähtökohtaisesti molemmissa prosessilajeissa asianosaiset ovat vastuussa sekä oikeudenkäynnin kohteen määrittämisestä että aineiston hankkimisesta. Tuomarilla on kuitenkin velvollisuus huolehtia jutun asianmukaisesta ja perusteellisesta käsittelystä. Tämä vaatimus velvoittaa tuomarin harjoittamaan tarvittaessa aktiivista prosessinjohtoa. Tutkimukseni keskiössä oleva rikastava prosessinjohto on välillisesti juttua rikastavaa siten, että tuomari kyselyin ja tiedusteluin saa asianosaiset itse täydentämään aineistoa.⁶

Siviili- ja rikosprosessia ohjaa toisistaan jossain määrin erilaiset periaatteet ja vaatimukset. Myös puolueettomuusvaatimus näyttäytyy eri tavoin siviili- ja rikosprosessissa. Siviiliprosessia ohjaa määräämisperiaate eikä tuomari saa prosessitoimillaan suosia toista osapuolta toisen kustannuksella. Rikosprosessissa puolueettomuus näyttäytyy akkusa-

---

⁵ Kysymys on siis materiaallisen prosessinjohton sisällön, sen käyttöalan analysoinnista. Virolainen 1988, s. 60.

⁶ Virolainen 1988, s. 68.

torisen menetelmän ja favor defensionis –periaatteiden kautta. Vertailun avulla on mahdollista löytää konkreettisia eroja prosessinjohdossa ja sitä kautta määrittää rikastavan prosessinjohton rajoja molemmissa prosessilajeissa.

Lähestyn tutkimuskysymystä korkeimman oikeuden antamien ennakkoratkaisujen kautta. Oikeuskäytännön kautta pyrin löytämään linjauksia siitä, millaista prosessinjohtoa tuomioistuimen sallitaan, tai jopa edellytetään käyttävän. Vaikka ratkaisujen perusteella ei ole mahdollista, eikä edes tarpeellista löytää selkeää ohjeistusta prosessinjohtamiseen, niiden avulla voidaan erottaa tulkintalinjauksia ja määrittää sitä, mitkä seikat vaikuttavat oikeuden harjoittamaan prosessinjohtoon. Kaikkein oleellisempina pyrin ennakkoratkaisujen avulla määrittämään sitä, missä menee rikastavan prosessinjohton raja toisaalta siviiliprosessissa ja toisaalta rikosprosessissa.

1.2 Lähteistä ja käsitteiden määrittely

Materiaalisen prosessinjohton merkitys korostui 1990-luvun alussa toteutetun alioikeusuudistuksen myötä. Yksi merkittävimmistä muutoksista uudistuksessa oli riita-asioiden käsittelyn jakaminen valmisteluun, jonka tuli olla täysin pääkäsittelystä erillinen prosessin osa.⁷ Uudistuksen yhteydessä tuomarin prosessinjohtolle asetettiin entistä suurempia vaatimuksia. Aktiivisella prosessinjohtolla haluttiin varmistaa ennen kaikkea keskitetyn pääkäsittelyn onnistuminen ja prosessinjohtotoimien keskittäminen nimenomaan valmisteluun.⁸ Uusi laki rikosasioiden käsittelystä pyrki vastaavasti selkeyttämään rikosasioiden käsittelyä ja eriyttämään tietyin osin rikosprosessi omaksi prosessin lajikseen. Uusi laki pyrki esimerkiksi korostamaan syyttäjä roolia syytteen ajamisen suhteen sekä täsmentämään puolustuksen suosimisen periaatetta rajoittamalla tuomarin todisteiden hankkimisoikeutta.⁹

---

⁷ Ks. esim. Virolainen 1993, s. 11–13.

⁸ Aikaisemmin oikeuden käsittelyjä jouduttiin lykkäämään usein mikä pitkitti ja sekavoitti juttujen ratkaisemista. Ks. esim. Virolainen 1993, s. 2–3 ja HE 15/1990. Tuomarin aktiivisemmän johtamisroolin vaatimuksista HE 15/1990, s. 28.

⁹ HE 82/1995

Tutkimukseni lähteinä on sekä oikeuskirjallisuutta että lain esitöitä. Oikeuskirjallisuuden osalta Jyrki Virolaisen vuonna 1988 ilmestynyt teos Materiaalinen prosessinjohto antaa teoreettisen lähtökohdan tutkimukselleni. Virolaisen teos on julkaistu aikana ennen alioikeusuudistusta, mutta siinä ilmenevät ajatukset, etenkin materiaallisen prosessinjohtoon puutteista, ovat edelleen varsin ajankohtaisia. Sakari Laukkasen teos Tuomarin rooli vuodelta 1995 on tutkimus (aktiivisen) tuomarin roolista muuttuvassa prosessi-oikeuden kentässä. Jari Vaitoja on tutkinut väitöskirjassaan vuodelta 2014 tuomarin kyselyvelvollisuutta siviiliprosessissa. Pekka Määttä on puolestaan vuonna 2013 ilmestyneessä väitöskirjassaan Rikosasian joutuisa käsittely lähestynyt rikosasioiden ”viipymisongelmaa” myös tuomarin aineellisen prosessinjohtoon kautta.

Tutkimuksessani analysoitavat korkeimman oikeuden ennakkoratkaisut liittyvät joko suoraan tai välillisesti prosessinjohtoon. Joidenkin tapausten kohdalla on tarpeen selostaa jutussa ilmenneitä seikkoja laajemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin osassa esimerkkitapauksia. Myös korkeimman oikeuden ratkaisuselosteiden varsinaisissa tekstiosioissa on eroja sen suhteen, kuinka suoraan jutun yhteydessä on mainittu prosessinjohtamiseen liittyvät seikat ja sen mahdolliset laiminlyönnit. Osassa selosteita prosessinjohtotoimien merkityksellisyys luetaan vain ”rivien välistä” ja niiden relevanssi jutun käsittelyn suhteen joudutaan tulkitsemaan epäsuorasti.

Tutkimuksessani käytän termiä *oikeudenkäyntiaineisto* sen laajassa merkityksessä. Oikeudenkäyntiaineistoa on kaikki oikeudenkäynnissä esiin tuotu ja esiin tullut aineisto (selvitys, seikat, todisteet). Lisäksi aineistoon lukeutuu juttuun liittyvät notoriset seikat sekä lain säännökset ja niiden tulkinta. Aineistoa on siten 1) asianosaisten vaatimukset, 2) tosiseikat, 3) todisteet, 4) kokemussäännöt ja 5) oikeusohjeet.¹⁰ Tuomarin materiaallisen prosessinjohtoon rajoja määriteltäessä on tärkeää, että pystytään ulottamaan pohdinta siihen laajuuteen, missä se näyttäytyy oikeudessa. Myös lain esitytöt ja korkeim-

---

¹⁰ Virolainen 1988, s. 52–53.

man oikeuden ratkaisukäytännöt linjaavat, että materiaalisen prosessinjohton tulee ulottua kaikenlaiseen oikeudenkäyntiaineistoon.¹¹

Tutkimuksessani tarkoitan termillä siviiliprosessi ainoastaan *dispositiivisia* riita-asioita. *Indispositiivisissa* riita-asioissa käsittelyperiaatteet määrittyvät eri tavoin kuin dispositiivissa jutuissa, ja ovat lähempänä rikosprosessille ominaista prosessimenettelyä. Käsitteet *tuomari* ja *tuomioistuim* ovat synonyymeja. Puhuessani siten tuomarin roolista tarkoitan tässä yhteydessä ylipäättään tuomioistuimen roolia prosessinjohton suhteen. Termit näyttävät rinnakkain etenkin viitattessani hovioikeuden harjoittamaan prosessinjohtoon. *Prosessitoimia* ovat kaikki käsittelyyn osallistuvien *prosessisubjektien* suorittamat toimet. Materiaalisessa prosessinjohtamisessa kyse on prosessitoimista, joilla pyritään jutun *aineelliseen* selvittämiseen ja ratkaisemiseen.¹²

2. SIVIILI -JA RIKOSPROSESSIN PROSESSINJOHTOA MÄÄRITTÄVÄT PERIAATTEET

Oikeusjärjestyksessämme vallitsevan *separaatioperiaatteen* (erillisyyseriaate) mukaan siviili- ja rikosprosessit on eriytetty toisistaan. Siviiliprosessi eli yksityisoikeudellista laatua olevat prosessit käsitellään siviiliprosessuaalisessa menettelyssä. Rikokseen perustuvat julkisoikeudellista laatua olevat jutut käsitellään rikosprosessuaalisessa menettelyssä.¹³ Siviilijutut keskittyvät yksityisten tahojen keskinäisiin riitaisuuksiin eikä niissä ole kyse yhteiskunnallisesta tai muutoinkaan laajempaan vaikutuspiiriin liittyvistä asioista. Julkisella vallalla ei katsota olevan intressiä puuttua tällaisiin mahdollisiin väärinkäytöksiin, vaan intressi saada oikeutta on ainoastaan asianosaisella itsellään. Rikosprosessi puolestaan liittyy ennen kaikkea julkiseen intressiin ja rikosoikeudellisen vastuun toteutumisesta.¹⁴

---

¹¹ HE 15/1990, s. 27–28.

¹² Virolainen– Vuorenää teoksessa prosessioikeus 2017, s. 111 ja Virolainen 1988, s. 26.

¹³ Virolainen, 1995, s. 58.

¹⁴ Ks. esim. Virolainen – Vuorenää teoksessa Prosessioikeus 2017, s. 64.

Vaikka siviili- ja rikosprosessit lukeutuvat meillä itsenäisiksi prosessin lajeikseen, niiden käsittelyssä on myös paljon yhteneväisyyksiä. Molempiin prosesseihin sovelletaan oikeudenkäymiskaaren (1.1.1734/4, myöhemmin OK) säännöksiä. Rikosprosessiin sovelletaan kuitenkin erityislakina vuonna 1997 säädettyä lakia oikeudenkäynnistä rikosasioissa (11.7.1997/689, myöhemmin ROL). Rikosprosessi on siten jo lain tasolla tietyn osin eriytetty siviiliprosessista. Lisäksi molemmille prosessille ominaiset tavoitteet (funktiot) ja oikeusteoreettiset periaatteet määrittyvät eri tavoin siviili- ja rikosprosessissa. Tällä on merkitystä tuomarimateriaaliseen prosessinjohtamiseen ja sen käyttöalaa molemmissa prosessilajeissa.

2.1 Siviiliprosessi

Dispositiiviset riitajutut kohdistuvat vaateisiin, jotka kuuluvat sopimusvapauden piiriin. ”Asiat joissa sovinto on sallittu” seuraa siten oikeusjärjestyksemme johtavaa sopimus-oikeudellista *pacta sunt servanda* –periaatetta.¹⁵ Dispositiivisen siviiliprosessin johtavat käsittelyperiaatteet ovat *määräämisperiaate* ja *käsittelyperiaate*.¹⁶ Aineellisen prosessinjohton monellakin tapaa korostettu merkitys on kuitenkin tuonut käsittelyperiaatejakkoon kolmannen, mielestäni osittain jopa käsittelyperiaate –termin syrjäyttävän periaatteen. *Yhteistoimintaperiaate* on ollut oikeuskirjallisuudessa käytössä jo vuosikymmeniä, mutta kyseinen periaate on totuttu liittämään siviiliprosessissa ainoastaan osaksi käsittelyperiaatteen määrittelyä. Materiaalisen prosessinjohton korostettu merkitys antaa kuitenkin perustellun syyn ottaa yhteistoimintaperiaate omaksi otsikokseen.¹⁷

Tässä jaksossa esittelen määräämis- ja käsittelyperiaatteen karkeasti erotellen ne prosessinjohton kannalta merkityksellisesti. On kuitenkin syytä huomauttaa, ettei määräämisperiaate ja käsittelymenetelmä ole puhtaasti erotettavissa toisistaan. Ne ovat osaltaan

---

¹⁵ Lappalainen 1995, s. 86.

¹⁶ Ks. esim. Vuorenperä 2009, s. 87.

¹⁷ Myös Virolainen ja Laukkanen käsittelevät yhteistoimintaperiaatetta omana ”periaatteenaan” otsikkotasolla materiaalisen prosessinjohton kanssa. Ks. Virolainen 1988, s. 30–33 ja Laukkanen 1995, 192–215.

rinnakkaisia ja jopa päällekkäisiä menettelyperiaatteita, joiden määrittelyn suhteen on esitetty oikeuskirjallisuudessaakin erilaisia näkemyksiä.¹⁸

2.1.1 Määräämisperiaate

Määräämisperiaate eli dispositiivinen periaate tarkoittaa asianosaiselle yksinään annettua disponointivaltaa prosessiin liittyvissä asioissa. Määräämisperiaatteen vastakohta on virallisperiaate, jossa sanottu valta on tuomioistuimella. Määräämisperiaate noudattaa yleistä siviilioikeudellista kaavaa sopimusvapaudesta ja sopimuksen sitovuudesta.¹⁹ Määräämisperiaatteesta käytetäänkin oikeuskirjallisuudessa myös nimitystä *asianosaisautonomian periaate*.²⁰ Asianosaisten sopimisen vapaus on haluttu säilyttää myös oikeudenkäynnissä siten, että määräämisperiaatteen mukaiset toimet pääosin sitovat tuomioistuinta sellaisenaan. Materiaalisen prosessin johdon kannalta määräämisperiaatteen keskeisimpiä elementtejä ovat asianosaisen valta päättää oikeussuojan tarpeesta sekä siitä, missä laajuudessa oikeussuojaa halutaan.²¹

Oikeussuojan tarpeesta disponoiminen tarkoittaa, että asianosaisella on valta ja oikeus päättää haluaako hän ylipäätään aloittaa oikeudenkäyntiä ensinkään.²² Tämä on oleellinen ero rikosprosessissa noudatettavaan virallisperiaatteeseen, jossa asianosainen ei voi itse päättää oikeudenkäynnin aloittamisesta vaan päätöksen tekee syyttäjä.²³ Oikeussuojan laajuuden suhteen asianosainen on velvollinen osoittamaan ne raamit, minkä rajoissa

---

¹⁸ Vaitoja 2014, s. 28 (myös alaviitteet), Vuorenää 2009, s. 88 ja Laukkanen 1995, s. 62 – 63.

¹⁹ Määräämisperiaatteesta ja sopimusvapaudesta ks. esim. Vuorenää 2009, s. 89 ja Lappalainen 1995, s. 86.

²⁰ Asianomaisautonomiasta ks. esim. Lappalainen 1995, s. 85–86, Virolainen 1993, s. 93 ja 1995, s. 263 ja Vuorenää 2009, s. 88–92.

²¹ Vuorenää 2009, s. 88–91.

²² Virolainen 1988, s. 169.

²³ Virallisen syyttäjän syyteoikeuden alaan kuuluvat rikokset, joissa syyttäjä voi nostaa syytteen ilman asianomistajan pyyntöä tai suostumusta. Asianomistajalla on aina toissijainen syyteoikeus ROL 1:14:n mukaan.

oikeus operoi. Asianosaiset ja heidän vaatimuksensa asettavat oikeudelle jutun ulkorajat, jonka yli oikeus ei voi asiaa käsitellessään ja tuomiosta päättäessään mennä.

Siviiliprosessin *vaatimistaakka* (OK 24:3.1) tarkoittaa, että *tuomioistuin ei saa tuomita muuta tai enempää kuin asianosainen on vaatinut*. Vaatimus on se suorite, minkä asianosainen vastaajalta vaatii, esimerkiksi asuntokaupan purku tai vahingonkorvaus työntäjän laittomasta irtisanomisesta.²⁴ Siviiliprosessissa vaatimistaakka on ehdoton, ja asianosainen kantaa itse vastuun vaateistaan sekä laadullisesti että määrällisesti. Vaatimistaakka luo samalla suojan vastapuolelle, ja hän voi luottaa siihen, ettei oikeus tuomitse ainakaan enempää kuin mitä on vaadittu.²⁵ Ero on oleellinen rikosprosessiin, jossa tuomioistuin ei ole sidottu syyttäjän ajamaan rikosnimikkeeseen eikä rangaistusseuraamukseen.

Määräämisperiaatteen mukaan asianosaisella on valta ja velvollisuus määrätä myös niistä *oikeustositseikoista* eli kanneperusteista, joihin tuomion voi perustaa. Tämän *väittämistaakan*²⁶ mukaan (OK 24:3.2) *tuomiota ei saa perustaa seikkaan, johon asianosainen ei ole vaatimuksensa tai vastustamisensa tueksi vedonnut*. Oikeustositseikat ovat niitä välittömiä vaatimusten perusteita eli tosiasioita, joihin asiaosainen tukeutuu. Oikeustositseikka voi olla esimerkiksi väite saatavan vanhentumisesta velkomisjutussa tai salaisesta virheestä asuntokauppariidan yhteydessä.²⁷ Väittämistaakasäännös on pakottavaa siltä osin, kun se vaatii nimenomaisen vetoamistoimen. Tämä tarkoittaa, että tietty oikeustositseikka otetaan ratkaisun perustaksi vain, jos asianosainen yksilöidysti osoittaa ne tosiasiat, jotka tukevat tämän vaatimuksia ja vaatii niiden asettamista tuomion perustaksi.²⁸ Myös väittämistaakan voidaan nähdä tuovan tietynlaisen suojan vasta-

---

²⁴ Vaatimistaakasta ks. esim. Virolainen 1988, s 170 ja 1993, s. 94, Vaitoja 2014, s. 23 sekä Vuorenää 2009, s. 91.

²⁵ Virolainen 1988, s. 171.

²⁶ Väittämistaakasta käytetään myös termiä *vetoamistaakka*. Esimerkiksi Vaitoja puhuu vetoamisvelvollisuudesta väittämistaakan yhteydessä. Ks. Vaitoja 2014, s. 20.

²⁷ Väittämistaakka ks. esim. Virolainen 1988, s. 171–177 ja 1993, 95–98 sekä Vuorenää 2009, s. 92.

²⁸ Vaitoja 2014, s. 17.

puolelle kontradiktorisuuden vaatimuksen perusteella. Kun jokin seikka on selkeästi tuotu osaksi perustelua, vastapuoli voi lausua siitä oman näkemyksensä ja osaltaan horjuttaa seikan merkitystä.²⁹

Alioikeusuudistuksen myötä lakiin otettiin nimenomaisesti säännökset vaatimis- ja väittämistaakasta, kun ne aiemmin oli määritelty ainoastaan tuomioistuinkäytännössä.³⁰ Uudistuksella haluttiin osaltaan selkeyttää tuomarin harjoittamaa prosessinjohtamista ja kaventaa tulkinnan varaan jääviä ratkaisuja vaateiden ja niiden perusteiden osalta.

Määräämisperiaate ulottuu myös todistuskeinoihin. Tuomari saa riita-asiassa omasta aloitteestaan hankkia ainoastaan asiantuntijalausunnon (OK 17:7). Muunlaisen näytön hankkiminen tuomarin toimesta on kiellettyä. Säännös jättää siten pääosan prosessissa esitetystä todistelusta asianosaisten vastuulle.

2.1.2 Käsittelymenetelmä

Siviiliprosessissa noudatettavan käsittelymenetelmän mukaan lähtökohtainen vetovastuu jutun selvittämisessä ja eteenpäin viemisessä on asianosaisilla. Käsittelymenetelmä kohdistuu vastuujakoon jutun fakta-aineiston esittämisen ja hankkimisen suhteen. Kyseessä ovat tällöin sekä vaatimusten tueksi esitettävä tosiseikasto että konkreettiset todisteet. Käsittelyperiaatteen lainsäädännöllinen perusta on OK 17:7.³¹

---

²⁹ Vaitoja korostaa väittämistaakkanormin merkitystä kuulemisperiaatteen noudattamisessa ja sen toteutumisen varmistajana. Vaitoja 2014, s. 27.

³⁰ Virolainen 1993, s. 93 ja Vaitoja 2014, s. 25.

³¹ Käsittelymenetelmästä ks. esim. Virolainen 1998, s. 166-168. Käsittelymenetelmästä käytetään myös termiä *asianosaistoimintoisuus*, jolla halutaan korostaa asianosaisten ensisijaista vastuuta todisteiden hankkimisessa. Virolainen 1993, s. 98.

Asianosaisten voidaan katsoa olevan oman juttunsa asiantuntijoita ja on loogista, että heillä on pääasiallinen vastuu aineiston suhteen.³² Puhtaimmillaan noudatettuna käsittelyperiaate asettaisi tuomarin sivusta seuraajan rooliin, jonka tärkein tehtävä olisi seurata asianosaisten keskinäistä *dialogia*³³ ja pyrkiä sen perusteella ratkaisemaan juttu aineellisoikeudellisesti oikein. Näin puhtaasi käsittelyperiaatetta ei kuitenkaan meillä noudateta.³⁴

Käsittelymenetelmän vastakohta on tutkintamenetelmä, joka asettaa tuomioistuimelle aktiivisen roolin jutun aineiston hankkimisessa.³⁵ Tutkintamenetelmää noudatetaan tietynasteisena indispositiivisissa siviilijutuissa, joissa jutun intressipiiri ulottuu usein varsinaisia osapuolia laajemmalle. Indispositiivisten juttujen luonteen vuoksi onkin katsottu, että tuomioistuimen aktiivinen rooli jutun käsittelyssä ja aineiston hankkimisessa on luontevaa ja perusteltua. Näin on esimerkiksi lasten huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa, joissa pyritään lapsen edun kannalta parhaaseen lopputulokseen. Dispositiivisissa riitajutuissa asian ratkaisu koskettaa lähtökohtaisesti vain jutun asianosaisia ja heidän välisiä oikeussuhteita, joten tuomioistuimelle ei ole syytä antaa johtavaa roolia asian selvittämisessä.

Myös tuomarilla olevan kaksoisroolin vuoksi käsittelymenetelmä on tutkintamenetelmää johdonmukaisempi prosessiperiaate siviiliprosessissa. Tuomari nojaa päätöksessään nimenomaan jutussa esitettyihin tosiseikkoihin ja niitä tukevaan aineistoon. Tuomari on sekä jutun ratkaisija että puheenjohtajan roolissaan jutun perusteellisen käsittely-

---

³² Virolainen teoksessa EIF 1995, s. 249. Lappalainen puolestaan toteaa, ettei käsittelymenetelmä ole millään tavoin looginen ja välttämätön seuraus dispositiivisesta periaatteesta, vaan se on vain *luonnollinen ja tarkoituksenmukaista* riitaisuuksissa, koska asianosaiset voivat sopimusvapauden puitteissa muutoinkin sopia asiat haluamallaan tavalla, Lappalainen 1995, s. 90.

³³ Tuomarin roolista asianosaisten dialogin ja keskustelun sivustaseuraajana. Ks. esim. Prosessioikeus 2017, s. 199, ja EIF 1995, s. 248–249.

³⁴ Virolainen 1988, s. 167. Sen sijaan angloamerikkalainen roolierottelu jättää tuomarin täysin ilman oikeutta aineelliseen prosessinjohtamiseen. Virolainen 1988, s. 138. Vastuunjaosta ja esim. *passiivisuussäännöistä*, ks. Laukkanen 1995, s. 192–193 myös alaviitteet.

³⁵ Virolainen 1988, s. 166. Käsittelymenetelmän ja tutkintamenetelmän syntyhistoriasta ks. Laukkanen 1995, s. 37 – 39 ja s. 49 – 51.

lyn varmistaja. Roolin voitaisiin katsoa muodostuvan ristiriitaiseksi, mikäli tuomari olisi itse myös vastuussa jutun aineiston määräytymisestä. Aktiivinen ja etenkin rikastavaksi katsottava prosessinjohto hämärtääkin tämän kaksoisroolin merkitystä ja antaa aihetta tarkastella puolueettomuusvaatimusta kriittisesti.³⁶

2.1.3 Yhteistoimintaperiaate

Vaikka jako käsittelymenetelmän ja tutkintamenetelmän välillä on teoriassa selkeä, oikeudenkäytössä niiden rajat sekoittuvat. Myös esimerkiksi se, kenen vastuulla kunkin asian selvittäminen tai toteennäyttäminen on, ei aina ole selviö. Tämä ns. taakkajako on kuitenkin jutun lopputuloksen kannalta oleellinen. Taakkajaon mukaisen vastuun lainlyönyt osapuoli nimittäin usein häviää jutun. Myös asianosaisen epätietoisuus tai huolimattomuus olla vetoamatta jutussa tiettyyn seikkaan, voi koitua kohtalokkaaksi. Tuomari onkin oikeutettu, ja jopa velvoitettu harjoittamaan aktiivista prosessinjohto asian perusteellisen käsittely turvaamiseksi. Tämä osaltaan rikkoo rajoja käsittely- ja tutkimusmenetelmän välillä.³⁷

Oikeuskirjallisuudessa siviiliprosessin yhteydessä viitataan usein *yhteistoimintaperiaatteen* käsitteeseen.³⁸ Yhteistoimintaperiaatteella on ensinkin haluttu korostaa sitä, että prosessin ulkoisen kulun järjestäminen sekä järjestyksen ylläpito käsittelyn aikana on sekä dispositiivissa että indispositiivissa riitajutuissa katsottu olevan tuomioistuimen vastuulla. Näin ollen muodollisen prosessinjohtamisen osalta noudatetaan prosessilajista riippumatta tutkintamenetelmää. Tämä on ymmärrettävää jo siksi, että tuomioistuimella on usein tähän parhaat resurssit ja osaaminen.

---

³⁶ Virolainen 1988, s. 137.

³⁷ Virolainen teoksessa *Encyclopaedia Iurica Fennica*, 1995, s. 258.

³⁸ Sosiaalinen prosessikäsitys korostaa tuomarin aktiivisuutta ja yhteistoimintaperiaatetta, kun taas liberalistinen prosessikäsityksen keskiössä ovat asianosaiset. Ks. Laukkanen 1995, s. 35 – 37 s. 69 – 72.

Yhteistoimintaperiaatteen käsitettä ei kuitenkaan ole liitetty pelkästään muodollisen prosessinjohtamiseen, vaan myös jutun aineelliseen puoleen. Sekä oikeuskirjallisuus että lain esityöt ja oikeuskäytäntö korostavat tuomarin *täydentävää* roolia jutun tosiasiapuolen selvittämisessä ja aineiston määrittämisessä.³⁹ Tuomarin täydentävästä roolista puhuttaessa on kuitenkin syytä muistaa, että ensisijainen vastuu sekä aineiston että vaatimusten suhteen on asianosaisilla. Tuomari on siten eräänlainen ”varaventtiili” sen suhteen, että juttu tulee asianmukaisesti käsitellyksi, ja kaikki vaatimukset ja tarvittava aineisto tulee osaksi oikeudenkäyntiä.

Yhteistoimintaperiaatteen merkitys ja merkityksellisyys on suorassa yhteydessä prosessinjohtoon. Mitä aktiivisempaa on tuomioistuimen prosessinjohto, sitä perustellumpaa on puhua yhteistoimintaperiaatteesta, ja sitä vahvempi on periaatteen institutionaalinen tuki.⁴⁰ Prosessinjohdon kautta tapahtuva yhteistoiminta on myös korkeimman oikeuden ratkaisujen perusteella oleellinen osa oikeudenkäyntiä sekä siviili- että rikosprosessissa. Sitä, kuinka voimakasta tämä yhteistoiminta voi kulloinkin olla, on osaltaan tämän tutkimuksen aiheena. Rikastava prosessinjohto on yhteistoimintaa puhtaimmillaan ja voidaan jopa sanoa, että tässä tutkimuksessani saadaan viitteitä myös siitä, kuinka vahva institutionaalinen tuki yhteistoimintaperiaatteella on oikeudenkäytössämme.

2.1.4 Disponointien sitovuus suhteessa tuomioistuimeen

Määräämisperiaatteen ja käsittelymenetelmän ero pohjautuu asiaosaisten prosessitoimien sitovuuteen suhteessa tuomioistuimeen. Määräämisperiaatteen alle lukeutuvat toimet pääsääntöisesti sitovat oikeutta sellaisenaan. Esimerkiksi oikeus nostaa tai peruuttaa kanne on pelkästään asianosaisilla. Myös riidan kohde määräytyy oikeutta sitovasti asi-

---

³⁹ Tässä yhteydessä viitataan usein myös *modifoidun käsittelymenetelmän* käsitteeseen. Ks. esim Virolainen 1988, s. 167–168. Virolainen–Vuorenperä nostaa tässä yhteydessä myös esiin yhteistoimintaperiaate -termin käsittelymenetelmän asemasta. Prosessioikeus 2017, s. 200.

⁴⁰ Yhteistoimintaperiaatteen institutionaalinen tuki, sen hyväksyttävyyden määrittäminen ja kehittyminen, ks. Laukkanen 1995, s. 201–208.

anosaisen tahdo mukaan. Lisäksi asianosaisen myöntämät seikat ovat riidattomia ja oikeuden tulee tuomita vähintään se, mitä asianosainen on myöntänyt oikeaksi.

Prosessinjohton suhteen tuomarilla on määräämisperiaatteen alaisissa toimissa kaksija-koinen rooli. Tuomarilla on toisaalta velvollisuus puuttua epäselvyyksiin ja huolimattomuudesta tai tietämättömyydestä johtuviin epäkohtiin, ja varmistaa, että juttu tulee perusteellisesti käsitellyksi. Liiallinen tuomarin passiivisuus voi nimittäin myös olla toista osapuolta suosivaa. Näin esimerkiksi tilanteessa, jossa asianosaisen vaatimusten suhteen on epäselvyyttä, ja asian käsittely jää sen vuoksi hänen osalta ”vajaaksi”.⁴¹ Tuomari tulee kuitenkin olla varovainen pitkälle menevässä ja toista osapuolta mahdollisesti suosivassa prosessinjohdossaan etenkin silloin, kun kohteena on jutun vaatimusosa. Tuomarin prosessinjohton seurauksena asianosaisen ei tule saada ”uusia ideoita” vaatimusosaansa. Tällä tarkoitan tilannetta, jossa asianosainen lisää tuomarin aktiivisen tiedustelun seurauksena vaateisiinsa jotain sellaista, mitä tällä ei alun perin ollut aikomuskaan vaatia.

Onkin perusteltua sanoa, että etenkin selventävän ja korjaavan prosessinjohton merkitys on korostunutta määräämisperiaatteen alle lukeutuissa disponoinneissa.⁴² Tämä ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteistä, sillä prosessitoimien määrittäminen aiheuttaa rajanveto-ongelmia, eikä tuomari pysty aina ”hallitsemaan” sitä, mihin ja kuinka pitkälle meneviin asianosaisen toimiin prosessinjohto johtaa. Voihan olla, että pyydettyä asi-anosaiset esimerkiksi selventämään vaatimuksiaan, asiaosainen päätyykin lisäämään juttuun jonkin täysin uuden vaatimuksen. Prosessinjohto on tällöin välillisesti rikastanut jutun vaatimusosaa.

---

⁴¹ HE 15/1990, s. 28 ja Virolainen 1988, s. 135. Virolaisen mukaan tietoisesti passiivinen prosessinjohto saattaa muodostua oikeudenkäynnin lopputuloksen kannalta jopa aktiivista prosessinjohtoa haitallisemmaksi. Hän myös huomauttaa, että rikastava prosessinjohto on perusteltua etenkin, jos juttu muutoin menettäisi kokonaan merkityksensä. Virolainen 1988, s. 183–184.

⁴² Virolainen 1988, s. 182.

Jutussa huomioon otettavan aineiston keräämisen ja määrittämisen suhteen käsittelymenetelmän mukainen prosessi ei ole täysin sidottu asiaosaisten toimiin.⁴³ Koska tuomarin rooli on asiaosaisia täydentävää, aktiivinen prosessinjohto saattaa johtaa siihen, että tuomari välillisesti ja jopa huomaamattaan rikastaa juttua. Käsittelymenetelmässä oikeus ei myöskään ole sidottu asianosaisten näkemyksiin tai luonnehdintoihin. Asianosaisilla on toki oikeus lausua näkemyksensä kaikesta oikeudenkäynnissä ilmi tulleesta, mutta oikeus ei ole niihin sidottu, vaan tekee omat johtopäätöksensä vapaan todistusharkinnan mukaan.⁴⁴ Tuomiossa huomioon otettavat seikat ja oikeusohjeet eivät kuitenkaan saa tulla asianosaiselle yllätyksenä. Tuomarin tulee *informoida* asianosaisia ja kontradiktorisuuden periaatteen tulee täyttyä myös näiden osalta.⁴⁵

Prosessinjohton näkökulmasta mainituilla periaatteilla on merkitystä asianosaisten tehtävien jakoa ja vastuunjakoa silmällä pitäen.⁴⁶ Sen vuoksi on syytä korostaa, että oleellisin ero määräämisperiaatteen ja käsittelyperiaatteen välillä on juurikin niiden sitovuus suhteessa tuomioistuimeen. Kuten jakson alussa totesin, määräämis- ja käsittelyperiaatteet eivät ole puhtaasti erotettavissa toisistaan.⁴⁷ Esimerkiksi aineiston esittämisen suhteen ei voida selkeästi osoittaa, missä käsittelymenetelmä päättyy ja määräämisperiaate alkaa. Asianosainen, joka tuo jonkin seikan osaksi juttua, tulee vielä ”osoittaa” tuon seikan merkityksellisyys käsiteltävälle asialle. Näin ollen käsittelymenetelmän alle lukeutuu itse seikan ”esiin tuominen”, mutta määräys siitä, että tuo seikka tulee ottaa osaksi oikeuden perusteluja, lukeutuukin osaksi määräämisperiaatetta.⁴⁸

---

⁴³ Virolainen 1988, s. 168.

⁴⁴ Virolainen–Vuorenpää teoksessa *Prosessioikeus 2017*, s. 207.

⁴⁵ Virolainen–Vuorenpää teoksessa *Prosessioikeus 2017*, s. 208.

⁴⁶ Laukkanen 1995, s. 63.

⁴⁷ Vuorenpää korostaa, että määräämisperiaate ulottuu jokaiseen prosessin vaiheeseen. Vuorenpää 2009, s. 88.

⁴⁸ Laukkanen erottelee menettelyperiaatteiden erot yksittäisten prosessitoimien kohdalla. Laukkanen 1995, s. 87.

2.2 Rikosprosessi

Rikosprosessissa on erityisen korostunutta huomioida jokaiselle kuuluva perustuslaillinen oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin.⁴⁹ Oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin kuuluu erottamattomana ja ehdottomana osana kuulemisperiaatteen toteutuminen.⁵⁰ Kuulemisperiaate edellyttää, että asianosaisilla on selkeä käsitys oikeudenkäynnin kohteesta ja kaikesta siitä aineistosta, jonka perusteella syyttäjää ajaa syytetylle rangaistusta. Rikosjutussa faktojen ja aineellisen totuuden selvittäminen on syytetyn oikeussuojan vuoksi siviilijuttuja korostuneempaa.⁵¹ Rikosprosessia ohjaakin osittain siviiliprosessista poikkeavat periaatteet ja säännökset.

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa on erityislaki, jota sovelletaan ensisijaisesti rikosprosessiin. Oikeudenkäymiskaarta sovelletaan rikosprosesseihin ROL:n rinnalla yleislakina. Mikäli ROL ei toisin lausu, siviilijutut ja rikosjutut käsitellään saman lain oikeusohjeita soveltamalla. OK:ta sovellettaessa tulee kuitenkin huomioida rikosprosessin ja siviiliprosessin osittain erilaiset funktiot ja näitä seuraavat menettelyperiaatteet.

Oikeuspoliittisena periaatteena on, että syyttömän toteaminen syylliseksi on vahingollisempaa kuin syyllisen vapauttaminen.⁵² Kuitenkin rikosoikeudellisen vastuun toteutuminen on yhteiskunnallisesti tärkeää ja koko rikosoikeuden lähtökohta. Rikosoikeuden toteutumisella on siten myös yhteiskunnallinen intressi jollaista siviiliprosessissa ei ole. Jotta kumpikaan rikosoikeuden peruseriaatteista (syyttömän suoja ja rikosvastuun toteutuminen) ei joutuisi väistymään toisen tieltä, oikeusjärjestyksessämme on rikospro-

---

⁴⁹ EIS artikla 6 ja PL 21 §.

⁵⁰ Kontradiktorinen periaate takaa sen, että jokainen tulee kuulluksi itseään koskevassa asiassa. Periaatteesta ks. esim. Määttä 2013, s. 189–194.

⁵¹ Indispositiivisen riita-asian lopputulos voi määräytyä asianosaisen käyttäytymisen perusteella. Sen sijaan rikosasian ratkaisun tulee aina olla myös aineellisoikeudellisesti oikea, minkä vuoksi oikeudenkäynnissä tulee minimoida virheellisten ratkaisujen mahdollisuus. HE 82/1995, s 16.

⁵² Virolainen 1988, s. 356–357 ja HE 82/1995.

sessin osalta tiettyjä siviilioikeudelle vieraita periaatteita, jotka vaikuttavat oleellisesti myös tuomarin harjoittamaan aineelliseen prosessinjohtoon.

2.2.1 Akkusatorinen menetelmä

Suomessa rikosjuttujen oikeuskäsittely on akkusatorista eli syyttämismenetelmän mukaista.⁵³ Syyttäjällä on aktiivinen rooli ja tuomioistuimella verrattain passiivinen rooli. ROL 1:2 lausuu, että *syyttäjän tehtävänä on nostaa rikoksesta syyte ja ajaa sitä*. Syyttäjä on siis velvollinen sekä nostamaan syytteen että huolehtimaan asian selvittämisestä ja todisteiden sekä muun näytön hankkimisesta.⁵⁴

Akkusatorisen prosessin osapuolina syyttäjä ja syytetty (vastaaja) ovat lähtökohtaisesti keskenään tasavertaisia.⁵⁵ Alioikeusudistus ja rikosjuttujen käsittelyn uudistanut ROL vahvisti entisestään akkusatorista menettelyperiaatetta, ja selkeyttivät roolijakoa tuomioistuimen ja syyttäjän välillä.⁵⁶ Puhtaimmillaan akkusatorista periaatetta noudatetaan prosessin aloiteoikeuden ja syytesidonnaisuuden osalta. Ainoastaan syyttäjä voi saada rikosprosessin vireille (ROL 1:2).⁵⁷ *Syytesidonnaisuus* tarkoittaa, ettei tuomioistuin voi tuomita muusta *teosta* kuin siitä mistä syyttäjä on vaatinut rangaistusta (ROL 11:3). Syytesidonnaisuus konkretisoituu ilmoitettuun teonkuvauksen. Se vastaa siviilioikeudellisen määräämisperiaatteen mukaista *väittämistaakkaa* oikeustosisaikaston osalta.⁵⁸

---

⁵³ Inkvisitio oli törkeimpien rikosten osalta käytössä 1900-luvun puoliväliin saakka. Ks. esim. Prosessioikeus 2017, s. 208 ja EIF 1995, s. 6.

Akkusatorisen periaatteen voimistuminen on ollut tulosta syyttäjälaitoksen ja syytetyn puolustuksen (asianajajalaitos) kehityksestä. Lappalainen 1995, s. 325–329 ja HE 82/1995, s. 15.

⁵⁴ Akkusatorisesta menetelmästä ks. esim. Virolainen 1988, s. 346–348 ja Määttä 2013, s. 197.

⁵⁵ Prosessioikeus 2017, s. 208.

⁵⁶ HE 82/1995.

⁵⁷ Syyttäjällä on *ensisijainen* syyteoikeus ja asianomistajalla *toissijainen* syyteoikeus (ROL 1:14). Asianomistajarikoksissa syyttäjä ei saa nostaa syytettä ilman asianomistajan syyttämispyyntöä.

⁵⁸ Saramäki 2015, s. 76.

Sen sijaan tuomioistuinta ei sido syyttäjän ilmoittama rikosnimike eikä lainkohta. Näiden osalta pätee *jura novit curia* –periaate ja tuomari toimii *ex officio* (viran puolesta).

59

Syytesidonnaisuus ja sen tiukka noudattaminen on tärkeää syytetyn oikeusturvan kannalta.⁶⁰ Syytesidonnaisuus ja vetoamistaakka luo syytetylle turvaa sen suhteen, ettei oikeus voi tuomita muusta teosta (teonkuvaus) kuin mikä syytteessä on kuvattu. Näin pyritään varmistamaan, että syytetyllä on asianmukaiset mahdollisuudet puolustautua oikeudenkäynnissä eikä syytetty tule syytteen osalta yllätetyksi.

2.2.2 Virallisperiaate

Virallisperiaatteella kuvataan yleisesti sitä, että rikosprosessin aloittaminen ja käsittely kuuluu viranomaisille eikä asianosaisille.⁶¹ Syyttäjä voi nostaa syytteen ilman asianomistajan pyyntöä ja jopa ilman tämän suostumusta. Syyttäjä ajaa syytettä valtion puolesta, jolloin ensisijaisena tavoitteena on aineellisoikeudellisen totuuden selvittäminen ja rikosoikeudellisen vastuun toteutuminen. Nämä tavoitteet eivät ole riippuvaisia asianomaisen tahdosta vaan syyttäjä toteuttaa niitä viran puolesta.⁶²

Oikeusprosessin käynnistyttyä määräämisvalta jakaantuu siten, että syyttäjää sitoo syytesidonnaisuus teonkuvauksen osalta (akkusatorisen periaatteen mukaan), mutta tuomioistuin ei ole sidottu rikosnimikkeeseen eikä rangaistuksenmääräämiseen. Virallisperiaatteessa siis sekä syyttäjä että tuomioistuin ovat osaltaan vastuussa jutun käsittelystä. Tä-

---

⁵⁹ Prosessioikeus 2017, s. 208–209.

⁶⁰ Syytesidonnaisuus syytetyn oikeusturvan tae ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutuminen ks. esim. Saramäki 2015, s. 6–7. Saramäki myös korostaa, että Suomessa syytesidonnaisuutta tulkitaan tiukasti. Saramäki 2015, s. 12.

⁶¹ Prosessin eri vaiheissa vastuu on eri tahoilla; rikoksen tutkiminen poliisilla, syytteen nostaminen ja ajaminen syyttäjällä, ja asian tutkiminen ja lopullinen ratkaisu tuomioistuimella.

⁶² Virallisperiaatteesta ks. esim. Prosessioikeus 2017, s. 211, Vuorenmaa 2009, s. 130 ja EIF 1995, s. 846–847.

mä eroaa siviilioikeudellisesta määräämisperiaatteesta, jossa tuomioistuin on sidottu asianosaisen prosessitoimiin. Virallisperiaatetta voi kuvata siviiliprosessin yhteydessä käsitellyn yhteistoimintaperiaatteen kaltaiseksi menettelyksi. Virallisperiaatteessa syyttäjä ja tuomioistuin yhdessä huolehtivat asian käsittelystä kumpikin oman roolinsa mukaisesti.

Jura novit curia –periaatteen mukaan oikeus soveltaa lakia viran puolesta eikä asianosaiset voi lausumillaan vaikuttaa lainsoveltamiskysymyksiin. Tuomarin on kuitenkin informoitava syytettyä lainkohdista, jotka saattavat tulla jutussa sovellettaviksi, mutta joita syyttäjä ei ole maininnut. Samoin on toimittava vaihtoehtoisten rikosnimikkeiden suhteen. Tuomioistuin voi teonkuvauksen sisältämissä rajoissa päättää esimerkiksi teon törkeysasteen. Jutun lopputulos ei saa kuitenkaan tulla syytetylle yllätyksenä ja tämän tulee voida lausua mielipiteensä sovellettavasta laista ja rikosnimikkeen muuttumisesta (*kontradiktorisuus*).⁶³ *Jura novit curia* –periaate sisältää myös tuomarin velvollisuuden huolehtia viran puolesta syytettyä vastaan puhuvista seikoista. Syytetyllä ei ole kiistämis- eikä vetoamistaakkaa.

2.2.3 Favor defensionis -periaate

Vaikka syyttäjä ja syytetty ovat lainsäädännöllisesti tasavertaisia prosessin osapuolia⁶⁴, virallisella syyttäjällä on kuitenkin asetelmassa lähtökohtaisesti vahvempi asema.⁶⁵ Vastaja on valtakoneiston ”hampaissa”, ja sen vuoksi heikommassa asemassa ja vahvan puolustuksen tarpeessa. Virallinen syyttäjä ajaa juttua ulkopuolisen ominaisuudessa eikä omissa nimissään. Syyttäjä ei ole millään tavoin osallinen syytteessä mainitussa teossa eikä hänellä on omaa intressiä jutussa.⁶⁶

---

⁶³ Prosessioikeus 2017, s. 209.

⁶⁴ Tasavertaisuusperiaate on myös kansainvälisen ihmisoikeusnormiston yksi johtavista periaatteista, joka lausutaan EIS:ssa termillä Equality of Arms (yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet), EIF 1995, s. 86.

⁶⁵ Syyttäjän ammattitaito ja tämän käytettävissä olevat resurssit. Ks. esim. Virolainen 1988, s. 355.

⁶⁶ Virolainen 1988, s. 355.

Syytetyn asema vastaajana on merkityksellinen monellakin tavoin. Ensinkin syytetyn oikeussuojan toteutuminen on ensisijaisen tärkeää ja syyttömänä tuomitsemisen tulisi olla mahdotonta. Kaikella syytetyn tekemisillä tai tekemättä jättämisillä saattaa olla jutun lopputuloksen kannalta merkitystä. Syytetty on siten asemassaan myös yksi jutun todistuskeinoista, jonka tuomioistuin huomioi todistusharkinnassaan.⁶⁷

Favor defensionis –periaatteella on tarkoitus tasapainottaa rikosprosessin osapuolten välistä suhdetta. Heikommasta asemasta johtuen syytetylle annetaan prosessissa tiettyjä konkreettisia etuuksia, joiden avulla tämän asemaa pyritään vahvistamaan suhteessa syyttäjään. Favor defensionis –periaatteen lähtökohta on *syyttömyysolettama*⁶⁸. Vastaaja on syytön, ellei tämän syyllisyyttä pystytä laillisesti toteen näyttämään. Syytetyn asemaa tukee myös *myötävaikuttamattomuusperiaate* ja *itsekriminointisuoja*. Syytetyllä on oikeus vaieta prosessissa eikä tämän voida olettaa vaikuttavan oman syyllisyytensä selvittämiseen.⁶⁹ Syyttäjän on rikosprosessissa näytettävä ne seikat, joihin rangaistusvaatimus perustuu (OK 17:3). Syytetyllä ei myöskään ole asiassa syyttäjälle asetetun kaltaista vetoamis- tai kiistämistäakkaa syytettä vastaan puhuvien seikkojen suhteen, vaan tuomioistuimen tulee omasta aloitteestaan huomioida syytettä vastaan puhuvat vastaosiseikat.⁷⁰

Puolustuksen suosimisen periaate ilmenee myös *in dubio pro reo* –säännön kautta. Sen mukaan epävarmuus todisteiden harkinnassa tulee aina laskea puolustuksen eduksi. Periaate on lausuttu OK17:3:n oikeusohjeessa siten, ettei syytetyn syyllisyydestä saa jäädä varteenotettavaa epäilyä. Myös laintulkinnassa tulee epävarmuuden vallitessa valita syytetyn kannalta edullisempi vaihtoehto (*in dubio mitius*).⁷¹

---

⁶⁷ Virolainen 1988, s. 356 ja EIF 1995, s. 86.

⁶⁸ Ks. esim. Määttä 2013, s. 215 – 216.

⁶⁹ Vuorenpää 2009, s. 135.

⁷⁰ Prosessioikeus 2017, s. 211.

⁷¹ EIF, 1996, s. 86 ja Määttä 2013, s. 215 – 216.

3. MATERIAALINEN PROSESSINJOHTO

Tuomarin harjoittama prosessinjohto jakautuu muodolliseen ja aineelliseen prosessinjohtoon. Muodollinen prosessinjohto tarkoittaa oikeudenkäynnin ulkoisen kulun järjestämistä siten, että juttu saadaan asianmukaisesti käsitellyksi. Muodollista prosessinjohtoa ovat esimerkiksi istuntojen ajankohdista sopiminen asianosaisten kanssa, todistajien kutsuminen oikeudenkäyntiin sekä jutun julkisuudesta päättäminen. Lisäksi ulkoisen kulun järjestämiseen kuuluu oikeudenkäynnin aikana varmistaa käsittelyn häiriöttömyys ja järjestyksen noudattaminen istuntosalissa (OK 6:2a).

Aineellinen eli materiaallinen prosessinjohto on tuomarin toimesta tapahtuvaa asian selvittämistä.⁷² Se kohdistuu nimensä mukaisesti jutun *materiaaliin* eli asiakirja- ja muuhun aineistoon. Hallituksen esityksen mukaan materiaallinen prosessinjohto on,

*”...tuomioistuimen toimintaa, joka kohdistuu asianosaisten esittämien lausumien selvittämiseen ja heidän esittämänsä prosessiaineiston täydentämiseen, rikastamiseen tai rajoittamiseen ja sen kohteena on siten itse oikeudenkäyntiaineisto.”*⁷³

Aineellista prosessinjohtoa koskeva pääsääntö on siviiliprosessin osalta OK 6:2a ja rikosprosessin osalta ROL 6:5.2. Sanottujen lainkohtien mukaan tuomioistuimen vastuulla on varmistaa, että juttu tulee *asianmukaisesti* (ROL) ja *perusteellisesti* (OK) käsitellyksi. Lainkohdat myös lausuvat, että tuomarin on kyselyoikeuttaan käyttäen poistettava mahdolliset asianosaisten lausumissa ilmenevät epäselvyydet tai puutteellisuudet. Lain esitöiden mukaan laissa tai sen perusteluissa ei ole tarpeen säännellä ja määritellä yksityiskohtaisesti tuomarin kulloinkin harjoittamaa prosessinjohtoa, vaan tuomarin tulee itse yksittäistapauksellisuus huomioiden harkita prosessinjohtoon taso sellaiseksi,

---

⁷² Marianne Wagner-Prenner teoksessa *Matkalla pohjoiseen*, professori Jyrki Virolaisen juhla- ja Virolainen 1988, s. 60.

⁷³ HE 15/1990, s. 27.

ettei se vaaranna puolueettomuutta eikä paisuta juttua tarpeettomasti.⁷⁴ Prosessinjohtonormit ovat *delegointiperiaatteen* mukaisia. Prosessisäännöksillä ei ole siten edes tarkoitettu laatia pakottavaa (*obligatorisen* periaatteen mukaista) oikeutta, vaan luoda harkinnanvaraisia (fakultatiivisia) ja sallivia normeja, joiden käytöstä päättää aina tuomari tapauskohtaisen harkinnan mukaan.⁷⁵

3.1 Prosessinjohton funktiot

Aineellisen prosessinjohton tavoitteena on oikeudenkäynnin kohteen selvittäminen ja asian perusteellinen käsittely. Kaikkiin jutussa ilmeneviin aineellisiin epäkohtiin tuomarin tulisi puuttua mahdollisimman varhaisessa vaiheessa prosessinjohton avulla.⁷⁶ Tuomarin prosessinjohto tapahtuu pääosin kyselyoikeuden avulla ja sen puitteissa. Puheenjohtajan roolissaan tuomari selvittää, tarkentaa ja tiedustelee asianosaisilta epäselväksi tai puutteelliseksi jääneitä lausumia. Kyselyoikeuden avulla tulisi selvittää se, mitä asianosainen on halunnut ja tarkoittanut sanoa. Prosessitoimien kohteena ei siten ole varsinaisesti jutun aineisto, vaan asiaosaisten *tahdon* selvittäminen.⁷⁷

Siviiliprosessissa vallitsevan käsittelymenetelmän ja rikosprosessissa noudatettavan akkusatorisen menetelmän mukainen roolijako pyrkii minimoimaan tuomarin roolin aineiston hankkimisen suhteen. Puhtaimmillaan toteutettuna mainitut periaatteet asettaisivat tuomarin täysin passiiviseksi aineistoon liittyvissä kysymyksissä, jättäen tuomarille vain arvioijan ja ratkaisijan rooli.⁷⁸ Tämä toteuttaisi parhaiten myös tuomioistuimelta vaadittavaa ehdotonta puolueettomuusvaatimusta.⁷⁹

---

⁷⁴ HE 15/1990, s. 28

⁷⁵ Ks. esim. Virolainen 1995, s. 180 sekä Määttä 2013, s. 119 ja s. 338.

⁷⁶ HE 15/1990, s. 23.

⁷⁷ Prosessioikeus 2017, s. 1006–1008 ja Virolainen 1988, s. 182.

⁷⁸ Tuomioistuimen passiivisuus toteutuu *passiivisuussääntöjen* kautta, jotka Pohjoismaissa oikeusjärjestyksissä kehittyivät osana menettelyperiaatteita. Laukkanen 195, s. 62.

⁷⁹ Virolainen 1988, s. 29.

Siviili- eikä rikosprosessissa ole kuitenkaan mahdollista, eikä edes tarkoituksenmukaisesti toteuttaa prosessia tavalla, jossa tuomari on aineistokysymysten suhteen täysin passiivinen. Materiaalisen prosessinjohtoon funktiot ja molempien prosessilajien prosessi-periaatteet ovat lainkäytössämme varmistamassa jutun asianmukaista ja tasapuolista oikeuskäsittelyä. Sitä, millä tavoin tuomari pystyy toteuttamaan aineistoon liittyvää prosessinjohtoa, määrittänyt jokseenkin eri tavoin siviili- ja rikosprosesseissa. Molemmissa prosessilajeissa harjoitettavan prosessinjohtoon funktiot ovat kuitenkin yhteneväiset.⁸⁰

Jyrki Virolainen jakaa materiaalisen prosessinjohtoon oikeudenkäyntiaineistoa 1) selventävään, 2) muuntavaan eli korjaavaan, 3) rikastavaan eli täydentävään, 4) rajoittavaan, ja 5) informoivaan prosessinjohtoon.⁸¹ Virolainen puhuu tässä yhteydessä prosessioikeuden funktioista. Tutkimuksessani käytän Virolaisen luetteloa kuvaamaan *eri tasoista* prosessinjohtoa. Ei kuitenkaan ole merkitystä sillä, käytetäänkö luetteloa kuvaamaan materiaalisen prosessinjohtoon *funktioita* vai *tasoja*. Terminologia ja käsitteiden sisältö on yhtenevä Virolaisen luettelon kanssa, mutta tutkimukseni aiheen kannalta on loogisempaa puhua ”tasoista”. Käsitteiden luetteloa siten kuin prosessinjohtoon tasot näyttävät ”alhaalta ylöspäin”, 1) selventävä, 2) muuntava, 3) informoiva ja 4) rikastava. Rajoittava prosessinjohto aineistoa karsivana muotona jää tutkimukseni ulkopuolelle.

3.1.1 Selventävä

Selventävä prosessinjohto pyrkii selventämään ja täsmentämään asianosaisten lausumia ja esityksiä. Prosessinjohtotoimi voi kohdistua mihin tahansa aineiston osaan, joko vaatimukseen, tosiseikkoihin tai todisteisiin.⁸² Selventävän prosessinjohtoon tulisi olla ensisijaista tuomarintulkintaan nähden. Seikkaa, mikä voidaan tiedusteluin selventää, ei tulisi

---

⁸⁰ Virolainen 1988, s. 60. Virolainen erottaa *muuntavan* prosessinjohtoon erilliseksi toimiksi. Tämä antaa materiaalisen prosessinjohtoon eri funktioista ja käyttötavoista selkeämmän kuvan ja laajentaa sen käyttöyhteyttä. Vrt. Lappalainen 1995, s. 93.

⁸¹ Virolainen 1988, s. 60.

⁸² Selventävästä prosessinjohtosta ks. Virolainen 1988, s. 61 –65.

jättää tulkinnanvaraiseksi.⁸³ Tämä palvelee osaltaan myös puolueettomuuden ja *kontradiktorisuuden*⁸⁴ vaatimusta.

Riita-asian valmistelua koskeva OK 5:21.2:n mukaan tuomioistuimen tulee tehdä asiaosaiselle tarpeelliset kysymykset, mikäli tämän lausuma on *epäselvä*. Riita-asian pääkäsittelyn osalta OK 6:2a:n toinen momentti lausuu, että mikäli asianosaisten esitys havaitaan *epäselväksi*, tuomioistuimen tulee kyselyoikeuttaan käyttämällä pyrkiä selventämään riitakysymys. Selventävällä funktiolla halutaan poistaa asianosaisten epäselvyyksiä ja ristiriitaisuuksia tiedustelemalla sitä, mitä tämä on tarkoittanut lausua. Tämä voi tapahtua esimerkiksi tiedustelemalla velkomisjutun asianosaiselta, onko tällä tarkoitus vedota oikeustositseikkana esittämäänsä väitteeseen velan vanhentumisesta. Rikosprosessin osalta ROL 6:5.2:ssä edellytetään, että tuomari selvittää kyselyoikeuttaan käyttäen asianosaisten lausuntojen *epäselvyydet*. Epäselvyys voi koskea esimerkiksi sitä, vaatiiko rikosjutun asianomainen syytetylle rangaistusta tilanteessa, jossa tämä on vain ilmoittanut pitävänsä syyttäjän ajamaa syytettä oikeana.

Selventävä prosessinjohto on teorian tasolla kaikkein ”viattomin” prosessinjohtotoimi.⁸⁵ Käytännön tasolla selventäväksi tarkoitettu prosessitoimi voi kuitenkin osoittautua hankalaksi etenkin tilanteessa, jossa aineisto lisääntyy prosessinjohton seurauksena. Selventävän prosessinjohton, samoin kuin korjaavan prosessinjohton haastavuus liittyy sen ilmenemismuodon epämääräisyyteen. Ainoastaan se seikka, että prosessinjohtolla pyritään *selventämään* jotakin epäselvää ja puutteellista lausumaa tai esitystä ei tarkoita, että prosessinjohtotoimi voitaisiin yksiselitteisesti määrittää prosessinjohtoasteikossa

---

⁸³ Ks. Virolainen 1988, s. 62 ja s. 200–201 sekä Määttä 2013, s. 208.

⁸⁴ Kontradiktorisesta periaatteesta ks. esim. Virolainen 1995, s. 212 –220.

⁸⁵ Määttä yhdistää materiaalisen prosessinjohton tarpeellisuuden *tuomarin selventämisvelvollisuuteen* ja korostaa nimenomaan tuomarin *selventävää* prosessinjohtoa. Määttä 2013, s. 198 – 210.

selventävälle tasolle. Rajakäyntiongelmia etenkin rikastavaan funktioon koskee siten myös alimman tasoista prosessinjohtoa.⁸⁶

3.1.2 Korjaava

Korjaava tehtävä prosessinjohtolla on silloin, kun tuomari pyrkii muuntamaan asianosaisen lausumaa sellaiseen muotoon, että se voidaan ottaa osaksi oikeudenkäyntiaineistoa. Kyse on tällöin siitä, että lausuma tulee esittää sellaisessa (oikeudellisessa) muodossa, että sillä voidaan katsoa olevan tarkoitettu ”haluta” jotain. Korjaava eli muuntava (modifioiva) funktio pyrkii siihen, että asianosainen muotoilee lausumansa sellaiseen muotoon, että oikeus voi ottaa sen osaksi oikeudenkäyntiaineistoa.

OK 6:2 a:n toinen momentti lausuu riitajutun osalta, että asianosaisen esityksen ollessa *epätäydellinen*, tuomarilla on velvollisuus selvittää esityksen sisältöä. ROL:ssa vastaava kohta on lain 6:5:n toinen momentti, jossa puhutaan asianosaisen lausuman *puutteellisuuksista*. Epätäydellisyydellä tai puutteellisuudella tarkoitetaan nimenomaan sitä, että esitys on sellaisessa muodossa, ettei sitä sellaisenaan voida huomioida oikeudenkäynnissä. Pyrkimyksenä on saada asianomainen uudelleen muotoilemaan jo esitetty vaatimus, oikeus- tai todistustositseikka asianmukaiseen ja lain vaatimaan muotoon osaksi prosessia.⁸⁷

Muuntava funktion voidaan ajatella olevan askeleen verran intensiivisempää prosessinjohtoa kuin ensin mainittu selventävä prosessinjohto.⁸⁸ Korjaavassa funktiossa asianosaisen lausumaa pyritään tietoisesti muuntamaan toisenlaiseksi kuin millaisena asianosainen on sen esittänyt. Muuntava prosessinjohto voi esimerkiksi koskea tilannetta, jossa asianosaisen velkomusjutun yhteydessä mainitsee perusteenaan väitteen, että hän

---

⁸⁶ Virolainen toteaa selventävän ja muuntavan prosessinjohtoon suhteesta rikastavaan funktioon, että *...on siis mahdollista, että tuomari saattaa välillisesti antaa asianosaiselle aiheen esitetyn aineiston täydentämiseen*. 1988, s. 74 – 75.

⁸⁷ Prosessinjohtoon muuntavasta funktiosta, ks. Virolainen 1988, s. 65–68.

⁸⁸ Virolainen 1988, s. 65.

olisi jo maksanut suoritteensa ilman, että yksilöi tarkemmin, kuinka ja koska maksaminen on tapahtunut.⁸⁹ Tällöin tuomarin tulisi pyrkiä saamaan asianosainen muotoilemaan perusteensa osaksi oikeustositseikastoa.

Oikeudenkäytössä selventävä kysymys johtaa usein myös lausuman uudelleen muotoiluun ja korjaamiseen. Sen vuoksi rajaa selventävän ja korjaavan funktion välille on usein vaikea vetää. Rajanvetoon ei tosin ole edes tarvetta, koska usein yksi ja sama prosessinjohtotoimi johtaa *epäselvyyden, epätäydellisyyden ja puutteellisuuden* korjaantumiseen.⁹⁰ Sen sijaan rajanveto korjaavan ja rikastavan funktion välillä on merkityksellisempi ja jutun lopputuloksen kannalta oleellisempi. Kuten edellä selventävän funktion yhteydessä mainitsin, rajakäynnit eri tasoisena ilmenevän prosessinjohtamisen välillä on kovin häilyvä.

3.1.3 Informoiva

Informoivassa prosessinjohtamisessa tuomari tiedottaa asianosaiselle oikeussäännöksistä ja niiden sisällöstä tilanteessa, jossa tuomari katsoo olevan epäselvyyttä tai epätietoisuutta itse oikeusohjeen soveltuvuudesta käsiteltävään asiaan tai sen tulkinnasta. Tosiseikat, joihin asianosainen katsoo olevan tarvetta vedota ovat aina jollain tavoin yhteydessä jutun juridiseen relevanssiin. Juridinen relevanssi puolestaan määrittyy asianosaiselle pitkälti jutun kannalta merkityksellisten lainkohtien ja muun tulkinta-aineiston perusteella. Mikäli asianosaisen ”nojaa” perusteluissaan väärään lakiin tai lain tulkintaan, tämän vaatimukset ja perustelut eivät vastaa asian todellista juridista relevanssia.⁹¹

Informointi saattaa koskea myös lainkohtaa, jota kumpikaan asianosaisen ei ole maininnut jutussa. Jura novit curia –periaate ei tarkoita sitä, etteikö tuomarilla olisi velvollisuus saattaa juttuun soveltuvat lainkohdat kuulemisperiaatteen mukaiseen keskuste-

---

⁸⁹ Virolainen 1988, s. 67.

⁹⁰ Virolainen 1988, 2. 65–66.

⁹¹ Virolainen 1988, s. 55 ja 75 ja Laukkanen 1995, s. 278 – 280.

luun.⁹² Informointi koskee rikosjutun osalta myös teon ankaruusastetta. Syyttäjän teonkuvaus voi esimerkiksi pahoinpitelyä koskevassa jutussa käsittää sekä normaalimuotoisen että törkeän tekemuodon. Tällöin tuomarilla on velvollisuus tiedottaa asianosaista siitä, että oikeus saattaa katsoa kyseessä olevan ankarampi tekemuoto kuin mistä syyttäjä on vaatinut rangaistusta.

Informoivalla prosessinjohdolla pyritään ylipäätään estämään tilanne, jossa jokin oikeusohje tai teon luonnehdinta tulee asianosaiselle yllätyksenä vasta tuomiossa ilman, että asianosaisen on saanut niistä lausua.⁹³ Informoivan prosessinjohton merkittävyyttä lisää oikeudenkäytössämme vallitseva vapaan todistusharkinnan periaate. Vapaa todistusharkinta antaa tuomarille ”vapaat kädet” näytön harkinnan suhteen.⁹⁴ Tuomari ottaa päätöksessään huomioon kaiken sen näytön mitä on esitetty oikeudenkäynnissä ja lisäksi kaiken sen, mikä on *tullut ilmi* oikeudenkäynnin aikana (OK 17:1). Tuomari voi siis perustaa ratkaisuaan myös sellaisiin seikkoihin, joihin ei suoranaisesti ole vedottu, mutta mitkä ovat ilmenneet oikeudenkäynnissä.

3.1.4 Rikastava

Oikeudenkäyntiaineiston tuomarihäntöisessä lisäämisessä on kyse rikastavasta prosessinjohtamisesta. Täydentävä prosessinjohto voi koskea kaikenlaista oikeudenkäyntiaineistoa, sekä uutta vaatimusta että uusia todisteita ja oikeusseikkoja.⁹⁵ Rikastava prosessinjohto eroaa selventävästä ja korjaavasta funktiosta siten, että tällöin aineisto täydentyy täysin uudella prosessimateriaalilla. Selventävä ja korjaava prosessinjohto sen sijaan kohdistuu aineistoon, joka on jollain tapaa jo ilmennyt prosessissa. Pyrkimyksenä on

---

⁹² Informoivasta prosessinjohtosta ks. Virolainen 1988, s. 75 – 79 ja Lappalainen 1995, s. 61.

⁹³ Yllätyttävien ratkaisujen kiellosta ks. Virolainen 1988, s. 76 – 77 ja Määttä 2013, s. 206 ja Laukkanen 1995, s. 281 – 282.

⁹⁴ HE 47/2014, s.45.

⁹⁵ Virolainen 1988, s. 70.

siten vain selventää ja korjata lausumissa esiintyviä epäselvyyksiä tai epäjohdonmukaisuuksia.⁹⁶

Rikastavan ero informoivaan prosessinjohtoon puolestaan liittyy edellä mainittuun jutun juridiseen relevanssiin. Informointi kohdistuu seikkaan, jonka tuomari voi jo viran puolesta ottaa päätöksessään huomioon, mutta josta tämän on kontradiktorisuuden toteutumisen vuoksi tiedotettava asianosaisia.⁹⁷ Tällaisen informaation kautta juttuun ei varsinaisesti tuoda mitään uutta, vaan pyritään ainoastaan estämään yllätykselliset ratkaisut ja tulkinnat. Informoiva prosessinjohto ei ole tutkimukseni kannalta samalla tavoin keskiössä kuin selventävä ja muuntava funktio juuri sen vuoksi, että tällainen seikka voidaan ottaa tuomiossa huomioon joka tapauksessa, eikä se ole riippuvainen asianosaisen disponoinneista. Informoivan prosessinjohton merkityksellisyys liittyykin siihen, missä määrin tuomari on velvollinen tiedottamaan asianosaisille kaikesta niistä seikoista, joilla voi olla (oleellista) merkitystä jutun lopputuloksen kannalta. Ja missä vaiheessa tällainen informointi johtaa siihen, että juttuun tuodaan sen seurauksena lisää aineistoa? Voidaan siten myös kysyä, missä kulkee informoivan ja rikastavan prosessinjohton raja?

Lähtökohtana sekä siviili- että rikosprosessissa on se, että asianosaiset esittävät haluamansa vaatimukset, hankkivat tarpeellisen näytön ja tuovat esiin tarpeellisen seikaston. Tuomarilla on kuitenkin oikeus joko *välittömästi* tai *välillisesti*⁹⁸ täydentää aineistoa

---

⁹⁶ Virolainen 1988, s. 68.

⁹⁷ Prosessioikeus 2017, s. 1006.

⁹⁸ Virolainen puhuu materiaalisen prosessinjohton *suppeasta merkityksestä* tarkoittaen dispositiivisen riita-asian rikastavaa prosessinjohtoa, jossa aineiston täydentäminen tapahtuu kiinnittämällä asianosaisen huomiota lisäselvityksen tarpeellisuuteen ja mahdollisesti myös siihen, millaista uutta materiaalia juttuun olisi saatavilla. Virolainen siten käytännössä erottaa suppean merkityksen prosessinjohton laajasta merkityksestä, jolloin rikastavaan prosessinjohtoon lukeutuu myös tuomarin omin toimenpitein hankkima tai tuomarin määräyksen kautta tapahtuva asianosaisen itsensä hankkima uuden aineiston tuottaminen. Tämä liittyy tutkintamenetelmän mukaiseen prosessiin ja on sallittua tietystä laajuudessa (syytettyä tukevan näytön osalta) rikosprosessissa. Virolainen 1988, s. 68 – 70.

Tutkimuksessani käytän Virolaisen käyttämästä *suppeasta merkityksestä* termiä *välillinen rikastava prosessinjohto* korostaakseni tuomarin ”aloitteesta” tapahtuvaa jutun aineiston

kummassakin prosessilajissa. Välittömästi aineiston lisäämisestä on kyse OK 17:7:n oikeusohjeessa, jonka mukaan tuomari saa rikosjutussa hankkia sellaista näyttöä, joka *todennäköisesti* tulisi vastaajan (syytetyn) eduksi. Välillinen aineiston lisääminen puolestaan tapahtuu tuomarin *aloitteesta*, mutta asianosaisen itsensä *toimesta*. Välillisesti aineistoa täydentävä prosessinjohto liittyy siviiliprosessiin, ja rikosprosessissa muuhun kuin vastaajan eduksi tapahtuviin prosessinjohtotoimiin. Avaan tarkemmin molemmissa prosessilajeissa esiintyvää välillistä rikastavaa prosessinjohtoa jäljempänä erikseen jaksoissa 4. ja 5.

Rikastavan prosessinjohdon kompleksisuus liittyy nimenomaan välillisesti tapahtuvaan uuden materiaalsen tuottamiseen. Rikastava prosessinjohto on haastavin prosessinjohdon tasoja selvästi pidemmälle vietyä tuomarin aktiivisuutta kuin selventävä, korjaava tai informoiva prosessinjohto.⁹⁹ Tutkimukseni kannalta oleellinen kysymys onkin, missä vaiheessa prosessinjohto ei ole selventävää, muuntavaa tai informoivaa vaan muuttuu aineistoa täydentäväksi? Tai voiko tällaista rajaa ylipäätään määrittää? Ja toisaalta, missä vaiheessa rikastava prosessinjohto muuttuu sallitusta kielletyksi ja vaarantaa, tai uhkaa vaarantaa, tuomarin puolueettomuuden?

On syytä korostaa, että materiaalsen prosessinjohdon suhteen täsmälliset rajanvedot eivät ole mahdollisia, sillä usein yksi ja sama prosessinjohtotoimi johtaa sekä vaatimusten tai seikaston selventymiseen, asianosaisen lausuman uudelleen muotoiluun ja lisääneiston hankkimiseen asianosaisten toimesta.¹⁰⁰ Aiheeni kannalta ei olekaan oleellista pohtia sitä, millaiset prosessitoimet luetaan kunkin funktiokäsitteen alle, vaan määrittellä sitä, missä vaiheessa prosessitoimi on juttua rikastavaa ja millaisia (rikastavia) prosessitoimia tuomarin sallitaan harjoittavan puolueettomuuttaan vaarantamatta.¹⁰¹

---

täydentymistä. Termi *välitön* prosessinjohto sen sijaan kuvaa Virolaisen tutkintamenetelmän mukaista prosessinjohtoa, jossa tuomari itse hankkii tai hankituttaa lisänäyttöä.

⁹⁹ Virolainen 1988, s. 73.

¹⁰⁰ Virolainen 1988, s. 74.

¹⁰¹ Virolainen pohtii ylipäätään rikastavan prosessinjohdon sallittavuutta ja sen tarpeellisuutta koko materiaalsen prosessinjohdon kannalta. Jos rikastava prosessinjohto olisi kategorisesti kiellettyä, tuomari ei lisäaineiston hankkimisen pelossa uskaltaisi milloin-

4. SIVIILIPROSESSIN PROSESSINJOHTO

Prosessinjohdon merkityksellisyys siviiliprosessissa liittyy keskeisesti preklusiosäännöksiin (OK 6:9 ja 25:17). Uhka siitä, että johonkin seikkaan vetoaminen ei ole enää mahdollista tietyn prosessinvaiheen jälkeen on edellytys sille, että aineisto kaikkine vaatimuksineen tuodaan tietyssä ajassa osaksi juttua. Ilman preklusiosäännöksiä, jutun aineisto paisuisi pitkin prosessia ja pitkittäisi käsittelyä. Preklusiosäännösten tarkempi tarkastelu ei ole oleellista tutkimukseni kannalta muutoin, kun tiedostaa, että materiaallisen prosessinjohdon yksi tärkeimmistä tavoitteista siviiliprosessissa liittyy juurikin seikkojen prekludoitumisuhkaan. Tuomarin kyselyvelvollisuus korostuu, koska asianomainen menettää oikeuden vedota uusiin seikkoihin, ellei vetoamistoimea tai todisteita esitetä riittävän ajoissa.¹⁰²

Siviiliprosessin juttujen kirjo on laaja ja tuomioistuimeen voidaan saattaa käytännössä millaisia ja mitä tahansa riitaa koskevia asioita. Tuomarilla oleva ratkaisupakko¹⁰³ edellyttää, että tällä on jutun kohteesta ja sen seikastosta selkeä ja yksiselitteinen käsitys. Ratkaisupakko myös osaltaan edellyttää, että asia tulee selvitettyksi (selvittämisvelvollisuus). Materiaalisen prosessinjohdon avulla tuomari toteuttaa ratkaisupakkoaan ja selvittämisvelvollisuuttaan yksittäisissä jutuissa.¹⁰⁴

---

kaan puuttua asianosaisten toimiin. *Kieltämällä prosessinjohdon rikastavan funktion käyttäminen kokonaisuudessaan tehtäisiin siis itse asiassa karhunpalvelus koko materiaaliselle prosessinjohdolle.* Virolainen 1988, s. 74 – 75.

¹⁰² Preklusiosäännöksiä ks. esim. Vaitoja 2014, s. 151–152.

¹⁰³ Ks. esim. Laukkanen 1995, s. 196 – 197.

¹⁰⁴ Laukkanen puhuu ratkaisupakon ja asian selvittämisvelvollisuuden aiheuttamasta tuomioistuimen *tiedontarpeesta* ja materiaalisesta prosessinjohdosta niitä täydentävänä ja toteuttavana menettelynä. Ks. Laukkanen 1995, s. 196–198.

4.1 Prosessinjohto laissa ja lain esitöissä

Prosessinjohtoon tulee pääsääntöisesti tapahtua valmistelussa.¹⁰⁵ Valmistelun keskeisin tavoite prosessinjohtamisen kannalta on keskitetyn pääkäsittelyn turvaaminen.¹⁰⁶ OK 5:19 mukaan valmistelussa on selvitettävä 1) asianosaisten vaatimukset ja niiden perusteet, 2) mistä asianosaiset ovat erimielisiä, 3) mitä todisteita tullaan esittämään ja mitä kullakin todisteella aiotaan näyttää toteen, ja 4) onko edellytyksiä sovinnolle. Vaikka luettelo on tuomarin prosessinjohtoon kannalta varsin oleellinen, sen avulla ei voida määritellä millaisia ja minkä tasoisia prosessinjohtotoimia tuomarin tulisi harjoittaa.

OK 5:21 on prosessinjohtoon kannalta merkittävin säännös. Siinä edellytetään, että pykälässä 19 asetetut tavoitteet täyttyvät. Lisäksi korostetaan, että asianosaiset mainitsevat *kaikki ne seikat, joihin haluavat vedota* ja, että tuomioistuimen tulee käyttää kyselyoikeuttaan, mikäli esityksissä on *puutteellisuuksia tai epäselvyyksiä*.¹⁰⁷ Pääkäsittelyn osalta laki lausuu yleisemmin vaatimuksen siitä, että asia tulee käsitellä *perusteellisesti* (OK 6:2a.2).

Sekä laki että lain esityöt painottavat prosessinjohtamisen tärkeyttä valmistelun aikana. Tuomarilla tulisi olla rohkeutta ja osaamista keskittää tarvittavat prosessinjohtotoimet valmisteluun. Valmistelussa tuomarin tulee siten herkemmin puuttua asianosaisten lausumien puutteellisiin, epäselvyyksiin ja mahdollisiin tietämättömyydestä tai huolimattomuudesta johtuviin aukkoihin. Prosessinjohto tulee ulottaa sekä jutun vaati-

---

¹⁰⁵ Virolainen korostaa etenkin rikastavan prosessinjohtoon ajoittamista jutun valmistavaan käsittelyyn (vaikkei nykyinen jutun valmistelu ollut tässä laajuudessa vielä käytössä teoksen kirjoittamisen aikaan). Virolainen 1988, s. 422 – 424.

¹⁰⁶ Valmistelulla on valmistelufunktion lisäksi myös ratkaisufunktio ja sovintoon pyrkiminen onkin yksi valmistelun ensisijaisista tavoitteista, joskaan se ei liity tutkimuksen aihepiiriin. Valmistelun kaksoisfunktio ks. esim. Prosessioikeus 2017, s 977–978.

¹⁰⁷ Laukkanen huomauttaa, että jo laki itsessään antaa ristiriitaisia ohjeita prosessinjohtoon, käyttäen esimerkkinä OK 24:3.2 ja OK 5:21.1 oikeusohjeita. Ks. Laukkanen 1995, s. 31.

musosaan että prosessiaineistoon. Prosessinjohton tulisi olla keskustelevaa, ja painottua asianosaisten ja tuomarin väliseen kommunikointiin.¹⁰⁸

Pääkäsittelyyn siirryttäessä jutun tulisi olla prosessuaalisesti valmis siten, että pääkäsittelyssä keskityttäisiin suullisen todistelun vastaanottamiseen.¹⁰⁹ Pääkäsittelyssä prosessinjohto ei ole yhtä vapaata kuin valmistelussa, jossa ensisijaisena tavoitteena on saada selvyys riidan kohteesta, kaikista asianosaisten vaatimuksista sekä kartoittaa jutun aiheisto. Tämä on myös ymmärrettävää, koska valmistelun tarkoitus on nimenomaan se, ettei aktiiviselle prosessinjohdolle ole enää tarvetta pääkäsittelyssä. Jutun nopea ja keskitetty käsittely kärsii, mikäli pääkäsittelyssä vielä joudutaan paneutumaan asioihin, jotka kuuluisi selvittää jo valmistelussa. Onkin perusteltua sanoa, että mikäli tuomari joutuu pääkäsittelyssä harjoittamaan kovinkin aktiivista prosessinjohtoa, jutun valmistelu on epäonnistunut.¹¹⁰

Muutoksenhakuvaiheessa prosessinjohton luonne muuttuu siten, että oikeudenkäynnin kohde on kärjäoikeuden tuomio vain valituksessa ja vastauksessa vedotuilta osin (OK 26:1). Edellytetään siis määräämistoimea, jolla asianosainen osoittaa ne vaatimukset ja seikat, jotka haluavat oikeuden ottavan ratkaisun perusteeksi. Valmistelun osalta luettelo on vastaava kuin kärjäoikeuden valmistelua koskeva luettelo (OK 26:7). Tavoitteena on saada selvyys vaatimuksista ja niiden perusteina olevista seikoista muutoksenhaun osalta. Muutoksenhaun osalta on syytä korostaa, että preklusio rajoittaa oikeutta vedota muihin kuin alioikeudessa esillä olleisiin ja siellä vedottuihin seikkoihin ja todisteisiin (OK 25:17).

---

¹⁰⁸ Laukkanen 1995, s.105.

¹⁰⁹ Alioikeusuudistuksen myötä lakiimme otettu valmistelun pakollisuus oli tärkein uudistus keskitetyn pääkäsittelyn varmentajana. Ennen uudistusta juttuja jouduttiin lykkäämään useasti ja tuomarin kokonaisuuden hallinta oli vaikeaa. Tämänkin perusteella prosessinjohton painopiste muuttui valmisteluun eikä aktiiviselle prosessinjohdolle tulisi olla enää tarvetta pääkäsittelyssä.

¹¹⁰ Prosessioikeus 2017, s. 1006.

Lain esityöt pyrkivät antamaan lakia pidemmälle meneviä ohjeita ja suosituksia prosessinjohtoon toteuttamistavoista. Esitöissä esimerkiksi todetaan, että *ohimennen* mainitun seikan osalta tuomari on velvollinen *kiinnittämään huomiota* seikan merkitykseen asiassa ja tiedustella, onko asianomainen mahdollisesti *vetoamassa* kyseiseen seikkaan. Samassa yhteydessä HE kuitenkin myös toteaa, ettei oikeuden puheenjohtajan tehtävänä ole *kuulustuttaa* asianosaisia kaikista mahdollisista seikoista, vaan tämän tehtävänä on pysytellä asianosaisten esitysten rajoissa.¹¹¹

Hallituksen esityksen linjaukset ovat oikeudenkäytön kannalta varsin epämääräisiä. Yllä mainittu esimerkki osoittaa, kuinka esityöt jo itsessään asettavat tuomarin harjoittamalle prosessinjohtolle varsin haastavat lähtökohdat. Toisaalta tuomarilta vaaditaan hyvinkin aktiivista tiedustelua ja informointia seikaston suhteen, mutta toisaalta kehoitetaan tuomaria pysyttelemään siinä, mitä asianosaiset ovat esittäneet. Prosessinjohtamisen taso jää siten yksittäistapauksin ratkaistavaksi ja kunkin tuomarin oman harkinnan varaan.¹¹² Tulkinta- ja rajankäyntiongelmien prosessinjohtoon suhteen korkein oikeus on pyrkinyt lukuisilla ennakkopäätöksillään tuomaan selvennystä.

Dispositiivisissa asioissa tuomarin välitön aineiston lisääminen on rajattu koskemaan vain asiantuntijalausannon hankkimista (OK 17:7). Tällainen tuomarin toimesta tapahtuva aineiston lisääminen on oikeudenkäytössämme varsin marginaalista, eikä sitä ole sen vuoksi aihetta pohtia syvemmin. Siviiliprosessin osalta relevanssi on tuomarin *välillisesti* harjoittamassa materiaalin rikastamisessa. Dispositiivisen riitajutun prosessinjohtoon suhteen oleellista on ensinnäkin määritellä määräämisperiaatteen ja tuomarin ”aloiteoikeuden” välistä jännitettä. Toisekseen pohdittavaksi tulee käsittelymenetelmän mukaiset, eli itse (toidistus)aineistoon liittyvä disponoinnit ja tuomarin aloitteellisuus näiden suhteen.

Määräämisperiaatteen mukaan asiaosaiset päättävät ja määrittävät oikeudenkäynnin kohteen. Tätä taustaa vasten tuomarin aktiivinen prosessinjohto sotii oikeutemme johta-

---

¹¹¹ HE 15/1990, s. 67.

¹¹² HE 15/1990, s. 67.

vaa menettelyperiaatetta vastaan. Ristiriita on oikeuskirjallisuudessa ratkaistu siten, että prosessinjohton kohde on määritelty kohdistumaan asianosaisen *tahdon* selvittämiseen.¹¹³ Tuomari ei siten prosessinjohtotoimin astu asianosaisen määräysvallan alueelle, vaan ainoastaan pyrkisi selvittämään sitä, mitä asianosaisen on *halunnut* lausumallaan sanoa.¹¹⁴

Materiaalisen prosessinjohton avulla voidaan *kiinnittää* asianosaisen huomio johonkin prosessianeistossa ilmenevään puutteellisuuteen.¹¹⁵ Käsittelymenetelmän mukaan asiaosaiset vastaavat todisteiden hankkimisesta. Tämä ei kuitenkaan poissulje sitä, että tuomari kyselyin valmistelun aikana tuo esimerkiksi esiin näkemyksensä siitä, että tiettyä vedottua seikkaa olisi syytä perustella laajemmin. Tai, että tuomari ylipäättäin ilmoittaa, että jokin seikka vaatii lisää näyttöä. Oleellista on, että tuomari ei itse lähde selvittämään sitä millaista lisänäyttöä jutussa olisi saatavilla. Hänen tulee vain *aktivoida* asianosainen itse reagoimaan lisänäytön hankkimiseksi.¹¹⁶

4.2 Korkeimman oikeuden linjauksia siviiliasian prosessinjohtosta

Seuraavassa käsittelen muutamia korkeimman oikeuden antamia ennakkopäätöksiä siten, että pyrin jokaisella tapauksella antamaan konkreettisia linjauksia rikastavan prosessinjohton laajuudesta ja ulottuvuudesta siviiliprosessissa. Otsikoin tapaukset sen mukaan, mihin materiaalisen prosessinjohton näkökulmasta merkitykselliseen periaatteen tai oikeusohjeeseen katson korkeimman oikeuden ratkaisun kohdistuvan.

---

¹¹³ Virolainen 1988, s. 182. Lappalainen toteaa, että *dispositiivinen periaate toteutuu todella vasta, kun asianosainen tietää, mistä hänellä on oikeus disponoida*. Lappalainen 1995, s. 95.

¹¹⁴ Virolainen 1988, s. 182-183. Virolainen myöntää kuitenkin, että aktiivinen prosessinjohto venyttää määräämisperiaatteen ja käsittelymenetelmän rajoja.

¹¹⁵ Tässä yhteydessä Virolainen puhuu nimenomaan *välillisenä* tapahtuvasta aineiston täydentymisestä. Virolainen 1988, s. 183.

¹¹⁶ Virolainen 1988, s. 70 – 71.

4.2.1 Todistustaakka ja asian perusteellinen käsittely

Todistustaakka (näyttövelvollisuus) ja sen jakaantuminen on yksi aineellisen prosessinjohtoon haasteellisimpia kysymyksiä. Todistustaakkaa koskeva normi (OK 17:2.1) ei anna juurikaan selvyyttä siihen, kuinka tuomarin olisi todistustaakkaa koskevissa epäselvyyksissä toimittava. Todistustaakkanormi on kuitenkin jutun lopputuloksen kannalta merkityksellinen ja usein jopa kohtalokas sen laiminlyöneelle osapuolelle.

Ratkaisussa KKO 2007:52 korkein oikeus otti vahvasti kantaa siviilijutun näyttötaakan jakaantumiseen. Tapauksessa työntekijä vaatii työnantajaltaan vahingonkorvauksena tapaturmaeläkkeen ja työansionsa välistä erotusta. KKO palautti jutun käräjäoikeuteen siltä osin, kun kysymys oli asianosaisen oikeudesta esittää näyttöä vaatimustensa tueksi seikasta, jonka suhteen tämä ei tiennyt hänellä olevan näyttötaakka. KKO lausuu, että

”Silloin, kun asiassa merkitykselliset seikat ovat tuomioistuimen tieteen jäämässä selvittämättä pelkästään siitä syystä, että asianosaiset ovat eri mieltä siitä, kummalle näyttövelvollisuus mainittujen seikkojen suhteen kuuluu, asianmukainen prosessinjohto edellyttää, että asianosaisille ilmoitetaan tuomioistuimen käsitys siitä, miten näyttövelvollisuus asiassa jakautuu, ja varataan tilaisuus kanteen ja vastauksen täydentämiseen.”

Korkeimman oikeuden päätös asettaa tuomarin prosessinjohtoon varsin aktiiviselle tasolle. Kun tuomioistuin informoi asianosaisia siitä, kenelle näyttötaakka tietyn seikan suhteen kuuluu, on selvää, että asianosainen täydentää aineistoaan näyttötaakan vaatimalla tavalla. Informoivaksi naamioitu prosessinjohto onkin itse asiassa aineistoa rikastavaa prosessinjohtoa.

KKO:n näkemys saa tukea Virolaiselta, jonka mukaan tuomarin aineistoa rikastava prosessinjohto on perusteltua silloin, kun oikeudenkäynti *muutoin menettäisi merkityksen-*

sä.¹¹⁷ Kyse onkin oikeastaan prosessin muodollisiin seikkoihin liittyvästä asiasta, eikä varsinaisesti itse riidan kohteesta. Myös KKO:n voidaan olettaa ratkaisullaan halunneen tähdätä juuri tähän. Kun asianosaisen vaatimus on käynyt selväksi, juttu ei saa kaatua muodolliseen tietämättömyyteen näyttötaakan suhteen. Ja jos näin on käymässä, oikeuden velvollisuus on huolehtia siitä, että asia käsitellään OK vaatimin tavoin perusteellisesti. Kuten jäljempänä selostamissani tapauksissa KKO 2003:4 ja KKO 1998:81, myös po. tapauksessa on mitä ilmeisimmin ollut merkitystä myös asianosaisasetelmalla. Heikomman suoja linjaa prosessinjohtoa myös siviiliprosessissa. Asianosaisasetelman merkitystä käsitellen tarkemmin seuraavissa kappaleissa.

4.2.2 Heikomman suoja ja passiivinen prosessinjohto

Tapaus KKO 2003:4 on ratkaisuna poikkeuksellinen, koska siinä korkein oikeus toteaa käräjäoikeuden harjoittaneen asianmukaista ja oikeantasosta prosessinjohtoa eikä katsonut olevan perusteita harjoittaa aktiivisempaa prosessinjohtoa. Kyse oli työntekijän irtisanomisesta työntekijästä liittyvistä erityisen painavista syistä. Kun vastaajana ollut yhtiö ei ollut käräjäoikeudessa vedonnut irtisanomiseen taloudellis-tuotannollisista syistä, ei sillä ollut oikeutta vedota niihin enää hovioikeudessa (preklusio).

Korkein oikeus toteaa, ettei käräjäoikeuden ollut tarvetta prosessinjohtotoimin selvittää tarkemmin sitä, oliko yhtiöllä tarkoitus vedota irtisanomiseen muista kuin työntekijästä johtuvista syistä. Perusteluissa korostetaan sitä, että tuotannollis-taloudelliset syyt irtisanomiseen poikkeavat huomattavasti henkilöstä johtuvista syistä. Yhtiön ei katsottu huolimattomuudesta tai tietämättömyydestä olleen vetoamatta tuotannollis-taloudellisiin syihin eikä tuomarin siten ollut tarpeen kiinnittää yhtiön huomiota näihin perusteisiin.

Käräjäoikeudessa yhtiö oli kuitenkin esittänyt perusteluita sille, miksi yhtiön talous oli muuttunut tappiolliseksi työntekijän toimien seurauksena. Yhtiö ei ollut kuitenkaan esittänyt tuotannollis-taloudellisia syitä edes vaihtoehtoisena irtisanomisperusteena, vaan

---

¹¹⁷ Virolainen 1988, s. 183.

käräjäoikeus katsoi yhtiö vedonneen taloudellisiin seikkoihin ainoastaan osana perusteluja irtisanoa työntekijä erityisen painavista syistä todeten, että

”Asiayhteydestä ja tavasta, jolla mainitut seikat on tuotu esiin, on kuitenkin pääteltävissä, että niillä on pikemmin haluttu korostaa väitettyjen lainlyöntien vakavuutta kuin asettaa ne välittömästi irtisanomisen perusteeksi.”

Vasta yhtiön valitettua hovioikeuteen se oli nimenomaan vedonnut erityisen painavien syiden lisäksi tuotannollis-taloudelliseen irtisanomisperusteeseen. KKO ottaakin perusteluissaan kantaa siihen, ettei yhtiö ollut esittänyt päteviä syitä sille, miksei se olisi voinut vedota näihin jo käräjäoikeudessa.¹¹⁸

Tapaus konkretisoi oikeustosisaikan ja todistustosisaikan välistä merkittävää eroa jutun lopputuloksen kannalta. Oikeudella ei katsottu olleen aihetta tiedustella yhtiöltä, mitä seikkoja se oli tarkoittanut esittää oikeustosisaikoina ja mitä todistustosisaikoina.¹¹⁹ Sen sijaan KKO sallii *tulkinnalla* paikata tuomioistuimen epätietoisuutta sen suhteen, mihin asianosainen yhtiö on tarkoittanut vedota. Vaikka yhtiön perusteluista on selvästi käynyt ilmi, että yhtiö katsoo tuotantonsa heikenneen työntekijästä johtuvista syistä, oikeuden ei ole ollut syytä ulottaa prosessinjohtoaan sellaiselle tasolle, joka olisi saattanut johtaa uuden irtisanomisperusteen esittämiseen.

Tuomio linjaa hyvin sitä häilyvää rajaa, missä prosessinjohto muuttuu helposti selvästä tai korjaavasta prosessinjohtosta rikastavaksi. Mikäli käräjätuomari olisi tiedustellut sitä, oliko yhtiön tarkoitus vedota yhtiön tappiollisuuteen vain todistustosisaikana vai mahdollisesti myös oikeustosisaikana, yhtiö olisi varmuudella ottanut tuotannol-

---

¹¹⁸ Preklusio kumoutuu vain poikkeustapauksissa OK 25:17:n mukaan.

¹¹⁹ Kirjallisuudessa on myös esitetty, että väittämistaakanormia on perustellumpaa soveltaa tiukemmin riitajutun kantajaan, joka määrittää sen mistä riidellään. Vastajan rooli on vain puolustautua näitä vaateita vastaan ja sen vuoksi taakkajakoa tulee soveltaa löyhemmin vastaajaan nähden. Virolainen 1988, s. 175.

lis-taloudelliset syyt osaksi irtisanomisperusteluja. Tämä uusi seikka olisi muuttanut merkittävästi jutun vaatimusosaa. Prosessinjohto ei olisi ollut enää selventävää tai korjaavaa, vaan selvästi juttua rikastavaa. Korkein oikeus on omaksunut heikompaan suosiin –periaatteen, mikä on myös osaltaan vaikuttanut siihen, että yhtiön vaateiden laajennukseen prosessinjohtotoimien seurauksena suhtaudutaan varsin pidättyvästi. Yhtiön ei ole jutussa katsottu olleen tuomioistuimen erityisen avun ja tuen tarpeessa.¹²⁰

4.2.3 Viran puolesta tapahtuva prosessinjohto heikomman suojana

Edellä mainitun jutun tavoin asianosaisaseman merkitys prosessinjohdolle on nähtävissä myös tapauksessa KKO 1998:81. Jutussa kyse oli tarjoilijan (työntekijä) vahingonkorvausvastuusta ja kanavointisäännöksestä. Itse jutun perusteluissa ei ole mainintaa prosessinjohdosta, mutta tuomion otsikossa prosessinjohto mainitaan yhtenä hakusanana. Työntekijän työnantaja ei ollut jutussa osapuolena, vaan tätä vain kuultiin oikeudessa. Työntekijän vastuuksi katsottiin vammantuottaminen ja tämä määrättiin maksamaan vahingonkorvauksia eri tahoille.

Tapauksen selosteessa KKO toteaa, että alempien oikeusasteiden olisi tullut viran puolesta ottaa huomioon se, oliko työntekijän työnantajana toimiva yritys velvollinen korvaamaan työntekijän työssään aiheuttaman vahingon ns. kanavointisäännöksen kautta. Kyse ei ole varsinaisesti siitä, millä tavoin tai minkä tasoista prosessijohtoa jutussa olisi tullut harjoittaa vaan siitä, että oikeus ylipäättin laiminlöi prosessinjohtovelvollisuutensa. Oikeuden olisi tullut huomioida ex officio se, että työntekijä ei ole ensisijaisessa vastuussa työssään aiheuttamastaan vahingosta. Olettavasti kukaan jutun osapuolista ei ollut tuonut esiin tai vedonnut kanavointisäännökseen. Korkein oikeus on kuitenkin

---

¹²⁰ Laukkasen mukaan yhteistoimintaperiaatteella on kaksi tavoitetta: 1) asianosaisten tosiasiallinen yhdenvertaisuus ja 2) käyttäytymistä ohjaavan tavoitteen edistäminen. Laukkanen mainitsee eurooppalaisen siviiliprosessioikeuden yhdeksi keskeisistä tavoitteista oikeussuojan saavutettavuuden (access to justice). Etenkin kansalaisen puolustautuessa vahvempia instituutioita vastaan (kuten työntekijä vs. yritys), tuomioistuimen tulee korostetusti huolehtia tosiasiallisesta yhdenvertaisuudesta. Laukkanen 1995, 98–100s. ja 303. Vertaa tapausta myös jaksossa 4.1 mainittu hallituksen esityksen kohtaan (HE 15/1990, s 67).

edellyttänyt, että tällainen täysin ”pimennossa” oleva seikka otetaan huomioon ja käsitellään kun kyse on työntekijän työssään aiheuttaman vahingonkorvausvelvollisuuden laajuudesta.

Oikeus tuntee ja lain ja soveltaa sitä viran puolesta pätee näin ollen myös siviilioikeudellisten vaateiden suhteen tilanteessa, jossa työnantajan kanavointiäännyksen huomiointimisen vaatimusta ei ole edes esitetty prosessissa eikä työnantaja ole prosessissa asianomistajana. Tapauksessa prosessinjohtoon olisi tullut olla niinkin rikastavaa, että vahingonkorvausvastuu olisi tutkittu jutussa täysin ulkopuoliseen tahoon (työnantaja) nähden. Yhtiö on selosteen mukaan ollut konkurssissa ja lähes varaton, mutta tämän ei tule olla esteenä sille, etteikö työnantajan ensisijaista korvausvastuuta tulisi selvittää. Tapauksen perusteella oikeuden tulee siten viran puolesta ulottaa prosessinjohto niin laajaksi, ettei työntekijä joudu vastuuseen vahingosta, josta yhtiö saattaa olla ensisijaisessa vastuussa.

4.2.4 Toissijaisen vaatimuksen voimassaolo

Asianosaisilla tulee olla selkeä käsitys oikeudenkäynnin kohteesta. Tuomioistuimen asianosaisia täydentävä rooli edellyttää, että viimekädessä tuomari selvittää prosessinjohtoon avulla, mitä on vaadittu ja millä perustein. Toissijaisen vaatimuksen tutkimatta jättämisestä koskee tuore ennakkopäätös KKO 2018:15, joka peräänkuuluttaa aktiivista prosessinjohtoa toissijaisen vaatimuksen osalta. Päätöksessä linjataan, että hovioikeuden on valmistelussa epätietoisuuden vallitessa nimenomaan selvitettävä se,

”...onko muutoksenhakijan vastapuolen tarkoitus edelleen ajaa myös vaihtoehtoisia vaatimuksiaan siltä varalta, että käräjäoikeuden tuomiota muutetaan.”

Ohje on tältä osin varsin suora ja selkeä. Se on myös johdonmukainen eikä sen voida katsoa olevan vastoin puolueettomuusvaatimusta, koska toissijainen vaatimus on esitetty jo alioikeudessa ja vastapuoli on saanut siitä lausua. Myös päätöksessä KKO 1998:120 oli kyse käräjäoikeudessa esitetyn toissijaisen vaatimuksen voimassaolosta. Kun kanne oli käräjäoikeudessa ratkaistu ensisijaisen vaatimuksen mukaan, oikeus ei

ollut lausunut toissijaisesta vaateesta. Hovioikeus oli tässäkin tapauksessa jättänyt toissijaisen vaatimuksen tutkimatta sillä perusteella, ettei vaatimusta ollut esitetty muutoksenhaun yhteydessä. KKO totesi, että hovioikeuden olisi tullut selvittää oliko asianosaisten esittämä toissijainen vaatimus vielä voimassa hovioikeudessa.

Ennakkopäätöksessä KKO 2000:96 oli kyse vastaajana olleen yhtiön vahingonkorvausvelvollisuudesta ja siitä, oliko käräjäoikeudessa esitetty kanteen kiistäminen sekä perusteeltaan että pääosin määrältään voimassa sellaisenaan myös hovioikeudessa. Kantajan kanne hylättiin kokonaisuudessaan käräjäoikeudessa. Kantaja valitti hovioikeuteen ja yhtiö vaati käräjäoikeuden tuomion pysyttämistä eikä muutoin lausunut vaatimuksista mitään. Yhtiö määrättiin hovioikeudessa korvaamaan työntekijälle tämän vaatima korvaus, koska yhtiö ei ollut kiistänyt vaatimusta määrältään. Yhtiö vetosi korkeimmassa oikeudessa oikeudenkäyntivirheeseen, kun hovioikeus ei ollut huomionnut yhtiön käräjäoikeudessa esittämää vahingonkorvauksen määrää koskevaa kiistämistä.

Yhtiö ei ollut muutoksenhakuvaiheessa lausunut mitään vahingonkorvauksen määrään liittyen, vaikka oli muutoin vastannut valitukseen. Tämän perusteella hovioikeus oli yhtiön hävitessä jutun tuominut yhtiön korvaamaan sen määrän minkä kantaja oli vaatinut. KKO linjaa, että

”Hovioikeuden olisi sen sijaan pitänyt esitetyn oikeudenkäyntiaineiston pohjalta ja sitä prosessinjohton keinoin täydentämällä selvittää asia korvauksen määrän osalta ja antaa myös siltä osin asianmukaisesti perusteltu ratkaisu.”

KKO edellyttää yhteistoimintaperiaatteen mukaista oikeuden *täydentävää* roolia. Kun asianosainen yhtiö ei ollut varsinaisesti lausunut mitään vahingonkorvauksen määrän osalta, mutta oikeudenkäyntiaineistosta¹²¹ ilmenee yhtiön luultavasti tarkoittaneen näin tehdä, oikeuden olisi tullut selvittää asianosaisen *tahto*¹²² ja tarkoitus.

---

¹²¹ Tapauksessa *oikeudenkäyntiaineistolla* viitataan mitä ilmeisimmin myös käräjäoikeudessa esitettyyn aineistoon. Ratkaisuselosteen mukaan pääsääntö, jonka mukaan käräjä-

Edellä mainitussa tapauksissa oikeuden puolueettomuuden ei voida katsoa vaarantuvan sillä, että jo kertaalleen esitetty vaatimus tutkitaan uudelleen. Selvää on, että juttu rikastuu *muutoksenhakuvaiheessa* tuomioistuimesta johtuvasta syystä vaatimuksia koskevalta osin. Aineistoa rikastavaksi prosessinjohtoksi ei kuitenkaan katsota vaatimusta, johon on vedottu alemmassa oikeusasteessa Määräämisperiaatehan edellyttää, että asianosainen osoittaa oikeudelle sen tutkimusvallan raja myös muutoksenhakuvaiheessa. Määräämisperiaate ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö epäselvissä tilanteissa tuomari voisi hyvinkin suoraan tiedustella *aiempien* vaatimusten voimassaoloa. Kyse ei siis ole uusien vaatimusten esittämisestä vaan asianosaisen *tarkoituksen* selvittämisestä. Mikäli asianosaisen vaatimukset jäävät tutkimatta vain siitä syystä, että asianosainen olettaa niiden olevan edelleen voimassa, mutta oikeus tulkitseekin toisin, puolueettomuuden ja asian tutkimisvelvollisuuden ei voida katsoa täyttyvän.¹²³

Tilanne voitaisiin kääntää siten, että mikäli tällainen (jo esitetty) toissijainen vaatimus ei tule osaksi oikeudenkäyntiä, tämän voidaan katsoa olevan muutoksenhakijan vastapuolelle yllättävä, vasta tuomiossa esiin tuleva tulkinta, jollaisia tulee välttää. Lain esityöt myös huomauttavat, että passiivinen prosessinjohto voi osaltaan olla toista osapuolta suosivaa.¹²⁴ Prosessinjohtonormeilla pyritään sekä asianosaisen tahdon selvittämiseen että tavoitellaan aineellisoikeudellisesti oikeaa lopputulosta. Lisäksi seikkaa, joka voitaisiin selvittää tuomarin kyselyoikeuden turvin, ei tule jättää tulkinnanvaraiseksi.¹²⁵

---

oikeudessa esitettyä materiaalia ei oteta sellaisenaan huomioon hovioikeudessa, mikäli vastaaja on antanut vastauksen muutoksenhaun johdosta, ei sovellu juttuun. Kuitenkin KKO viittaamalla täydentävään prosessinjohtoon edellyttää, että hovioikeus ottaa kärjäoikeudessa esitetyn määrällisen kiistämisen huomioon ”taustatietona” ja selvittää vastaajan tarkoitusta sen osalta.

¹²² Virolainen 1988, s. 182.

¹²³ Laukkanen vie prosessinjohtovelvollisuuden vielä tätäkin pidemmälle ja toteaa, että *pyrkimys asian perusteelliseen selvittämiseen keskustelevalle prosessilla edellyttää asianosaisen määräämismahdollisuuksien avaamista myös niissä kysymyksissä, joissa asianosainen ei tiedä voivansa määrätä*. Laukkanen 2015, s. 304.

¹²⁴ HE 15/1990 s. 28.

¹²⁵ Ks. esim. Virolainen 1988, s. 200–201 ja Määttä 2013, s. 208.

5. RIKOSPROSESSIN PROSESSINJOHTO

Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklan 6 oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutuminen ja perustuslain 21 §:n edellyttämä asianmukainen käsittely määrittävät vahvasti rikosprosessin lähtökohdat. Kyseisten menettelyperiaatteiden tulee toki toteutua myös siviiliprosessissa, mutta asianosaisasetelmasta johtuen rikosprosessissa perus- ja ihmisoikeuksilla on erityisen korostunut merkitys. Vastakkain on syyttäjä valtion edustajana ja syytetty, joka on jo lähtökohtaisesti roolissaan heikomman asemassa. Edellä jaksossa 2.2 käsitellyt menettelyperiaatteet ovat osaltaan ”tasoittamassa” tätä asianosaisasetelmaa. Kyseiset menettelyperiaatteet eivät kuitenkaan yksinään riitä takaamaan syytetyn perustuslaillisia oikeuksia. Tuomioistuimen tulee konkreettisesti viran puolesta varmistaa periaatteiden toteutuminen jokaisessa prosessin vaiheessa, ja näiden tulee osaltaan määrittää myös oikeuden harjoittamaa prosessinjohtoa.

5.1 Rikosprosessin prosessinjohto laissa ja lain esitöissä

Oikeuskäytännöllä on ollut keskeinen merkitys rikosprosessia määrittävän lain muuttamisessa. Hallituksen esityksessä oikeudenkäymiskaaren 17 luvun muuttamisessa todetaan, että kaksi korkeimman oikeuden antamaa ratkaisua¹²⁶ johtivat lain sanamuodon muuttamiseen sellaiseen muotoon, että tuomioistuimen oikeutta oma-aloitteisesti hankkia lisätodisteita jutussa rajoitettiin siten, että tällaisen lisänäytön tulee *todennäköisesti* tukea syytettyä.¹²⁷

Rikosprosessissa ei järjestetä siviiliprosessille ominaista suullista valmisteluistuntoa kuin harvoissa tapauksissa (OK 5:10). Tämä koskee lähinnä laajoja rikosjuttuja, ja tarkoituksena on suunnitella pääkäsittelyn etenemistä ja jaksotusta.¹²⁸ Ennen syytteen nos-

---

¹²⁶ Nämä ratkaisut olivat KKO 1995:44 (jota käsittelen tarkemmin jäljempänä) ja KKO 1996:133.

¹²⁷ HE 44/2014. Aiempi lain sanamuoto antoi tuomioistuimelle oikeuden *oman harkintansa* puitteissa hankkia kaikenlaista lisätodistelua juttuun, laki oikeudenkäymiskaaren muuttamisesta 1052/1991.

¹²⁸ Määttä 2013, 397 – 398.

tamista toimitettu esitutkinta ja syyttäjän syyteharkinta haastehakemuksineen sekä syytetyn antama kirjallinen vastaus ”paikkaavat” osaltaan suullisen valmistelun.¹²⁹

Aineellisen prosessinjohton merkitys (kirjallisessa) valmistelun osalta on tuomarilla oleva velvollisuus selvittää oikeudenkäynnin kohde. Syytetylle on erityisen tärkeää saada selkeä käsitys siitä teosta (teonkuvaus), josta syyttäjä vaatii tälle rangaistusta. Tämä on tärkeää ennen kaikkea syytetyn puolustautumismahdollisuuksien ja kontradiktorisen oikeudenkäynnin toteutumisen vuoksi. Yhtä lailla myös syyttäjälle on tärkeää, että teonkuvaus kuvastaa mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja totuudenmukaisesti tapahtumankulkua, jotta syyttäjä voi lunastaa hänelle lain mukaan kuuluvan velvollisuuden rikosoikeudellisen vastuun toteutumisesta.¹³⁰

Syyttäjän tehtävä on nostaa syyte ja ajaa sitä (ROL 1:2). Syyttäjän tulee myös yksilöidä haaste sekä teonkuvauksen että vaatimusten osalta (ROL 5:3). Rikosprosessissa tuomarin on sallittua välittömästi täydentää aineistoa *todennäköisesti* syytetyn tueksi koituvan näytön osalta (OK 17:7). Muunlaisen näytön osalta tuomarin ei ole sallittua hankkia tai hankittua uutta aineistoa. Lainkohdat tukevat osaltaan puolustuksen suosimisen periaatetta ja korostaa syyttäjän velvollisuutta näyttää syyte toteen.

Rikosprosessissa tuomarin on kuitenkin siviiliproessin tavoin mahdollista tietyissä rajoissa välillisesti rikastaa aineistoa.¹³¹ Rikosasia tulee käsitellä *asianmukaisesti* (ROL 6:5). Samassa kohdassa velvoitetaan tuomaria käyttämään kyselyoikeutta asianosaisen lausumissa ilmenevien epäselvyyksien ja puutteellisuuksien korjaamisessa. Tuomarin tulee siten kohdistaa materiaalista prosessinjohtoaan sekä syytettyyn että syyttäjään.¹³²

---

¹²⁹ HE 82/1995. Määttä kritisoi sitä, että rikosasian suullinen valmistelu on meillä jäänyt vähäiseksi. Määttä 2013, s. 341–350 sekä 397–402.

¹³⁰ Laki syyttäjälaitoksesta 439/2011, 1:6 §.

¹³¹ Määttä puhuu rikastavan prosessinjohtosta yhteydessä sen tapauskohtaisuudesta ja tuomarin omasta harkinnasta. Määttä 2013, s. 199.

¹³² Määttä 2013, s. 200.

Akkusatorinen periaate ei sulje syyttäjää tuomarin prosessinjohtovelvoitteen ulkopuolelle.

5.2 Korkeimman oikeuden linjauksia rikosasian prosessinjohtosta

Välillinen aineiston rikastaminen prosessinjohton kautta asettaa tuomarin ja syyttäjän selvittämisroolit vastakkain.¹³³ Rikosprosessin osalta oleellisia kysymyksiä onkin siviiliprosessin tavoin ensinnäkin se, millainen prosessinjohto voidaan ylipäätään lukea rikastavaksi? Toisekseen joudutaan kysymään millaista ja minkä tasoista prosessinjohtoa tuomari voi harjoittaa vaarantamatta puolueettomuuttaan.

Tässä jaksossa haen korkeimman oikeuden ratkaisuihin tukea rikastavan prosessinjohton rajakäytien tulkintaan suhteessa selventävään, muuntavaan ja informoivaan prosessinjohton tasoon. Lisäksi etsin tulkintalinjoja siihen, millaista prosessinjohtoa tuomarilla on sallittua tai jopa velvoitettua käyttämään rikosprosessissa toisaalta syytettyä tukien ja toisaalta syyttäjän kohtaan. Etenen jaksossa samalla tavoin kuin siviiliprosessin osalta ja nimeän otsikot tapauksissa esiintyvien prosessioikeudellisten linjauksien mukaan.

5.2.1 Välitön rikastava prosessinjohto kiellettyä syytetyn vahingoksi

Tapauksessa KKO 1995:44 korkein oikeus kumosi hovioikeuden tuomion, jossa juttu oli palautettu alioikeuteen (tuolloin kihlakunnanoikeus) lisänäytön hankkimista varten. Korkein oikeus lausui, ettei tuomioistuimien saa määrätä hankittavaksi syytettyä tukevaa näyttöä. Päätöstä perusteltiin EIS artikla 6 perusteella sekä lain esitöihin tukeutuen. Ratkaisun antamisen aikaan ei ollut vielä voimassa nykyisen OK 17:7 mukainen sanamuoto, vaan lisänäytön hankkiminen oli tuomioistuimen *harkinnassa*. Esityöt kuitenkin

---

Määttän esityksestä tulee huomata, että hän kategorisoi tällä tavoin harjoitetun prosessinjohton nimenmaan selventäväksi. Tutkimukseni loppuosassa otan kantaa tällaisiin luokiteluihin ja se tarpeellisuuteen.

¹³³ Määttä 2013, s. 199 – 200.

jo tuolloin linjasivat, ettei tuomioistuin saa ottaa syyttäjän roolia näytön hankkimisen suhteen.¹³⁴

Ratkaisu on selkeästi linjassa nykyisen lain sanamuodon kanssa ja osaltaan vahvistaa lain yksiselitteisyyttä. Lain sanamuoto ”todennäköisesti” ei sekään tosin ole täysin yksiselitteinen ja vapaa tulkintaongelmilta. Joskus voi olla hankala ennustaa sitä, kumman eduksi tietty näyttö kääntyy. Lain sanamuodolla on kuitenkin haluttu korostaa syytetyn oikeussuojaa rikosprosessissa ja ohjata prosessinjohtoa tämän osalta. Toisaalta selkeissä tapauksissa (kuten ko. tapaus sekä KKO 1996:133) ei ole epäilystä siitä, etteikö lisänäyttö olisi koitunut syytetyn vahingoksi. Vastaavanlaisten tapausten välttämiseksi lakia uudistettiin.

5.2.2 Prosessinjohtotoimien kohdennuksen merkitys

Asiassa KKO 2015:86 oli kyse turvapaikanhakumenettelyssä annetuista totuudenvastaisista tiedoista, josta vastaajalle vaadittiin rangaistusta kahdesta perättömästä lausumasta viranomaismenettelyssä. Keskeisenä todisteena syyttäjä oli esittänyt kielianalyysilausunnon. Jutussa oli kyse tämän (asiantuntija)lausunnon antaneen henkilöllisyydestä sekä siitä, tuliko vastaajalla olla oikeus kuulustuttaa lausunnon antajaa. Kirjallinen lausuma oli annettu kielitoimiston nimissä ilman, että lausumasta kävi ilmi sen laatineen henkilön henkilöllisyys. Näin ollen lausuman antajaa ei myöskään ollut kuultu oikeudessa henkilökohtaisesti. Hovioikeudessa kirjallista lausumaa oli pidetty kiellettyinä todisteluna juuri sen vuoksi, ettei lausuman antajan henkilöllisyys ollut tiedossa, eikä vastaajan sen vuoksi voinut kuulustella lausuman antajaa. Vastaaja olikin vedonnut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiseen ja siihen, ettei hänellä ollut mahdollisuutta kuulustelun avulla horjuttaa kielianalyysin uskottavuutta todisteena.

---

¹³⁴ Aiemmassa laissa tuomioistuimella oli *omasta harkinnastaan* oikeus hankkia lisänäyttöä. Lain esitöissä kuitenkin lausuttiin, että tuomioistuimen puolueettomuuden kannalta on tärkeää, ettei ryhdytä hankkimaan *yksinomaan* syytettyä vastaan puhuvaa näyttöä. HE 15/1990, s. 108.

Vastaaja ei kuitenkaan ollut missään vaiheessa nimenomaisesti oikeudessa vaatinut kielianalyysin tekijän henkilöllisyyden selvittämistä ja tämän kuulemista. Sen sijaan vastaaja oli ainoastaan todennut, ettei tuomio täytä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kriteerejä laatijan henkilöllisyyden jäädessä pimentoon. Syyttäjä, jonka todiste lausuma oli, ei ollut ilmoittanut lausuman laatijan henkilösuutta oikeudelle, koska ei tiennyt sen olevan tarpeellista. KKO palautti jutun hovioikeuteen perusteellista käsittelyä ja jutun uudelleen arvioimista varten.

Prosessinjohtamisen suhteen korkein oikeus ottaa kantaa sekä selventävään että informoivaan prosessinjohtoon. Ensinkin KKO edellyttää selventävää prosessinjohtoa, kun se toteaa, että hovioikeuden olisi tullut kyselyoikeuttaan käyttäen selvittää se, halusiko vastaaja *vedota* lausuman laatijan henkilökohtaiseen kuulemiseen ja sen tarpeeseen. Tämä jälkeen oikeus olisi tehnyt osaltaan arvion siitä, oliko tällainen kuuleminen tarpeen ja sen perusteella varannut syyttäjälle mahdollisuuden selvittää ja selventää lausuman antajan henkilöllisyys.

Informoivaa prosessinjohtoa KKO peräänkuuluttaa todetessaan, että kielianalyysin laatijan henkilöllisyyden selvittämisen ja ilmoittamisen vaatimus oli tullut syyttäjälle hovioikeudessa yllätyksenä.¹³⁵ Hovioikeuden tuomio ei siten täyttänyt ROL 6:5.2:n asianmukaisen käsittelyn vaatimusta. Oikeuden olisi tullut informoida syyttäjää siitä, että kielianalyysin uskottavuutta todisteena saattaa heikentää se, ettei vastaaja pysty esittämään tälle kysymyksiä. Tämän tiedostaen syyttäjä olisi voinut itse arvioida sitä, oliko tarvetta selvittää lausunnon laatijan henkilöllisyys.

KKO korostaa perusteluissaan prosessinjohtoon ja oikeuden puolueettomuuden välistä jännitettä. KKO onkin päätenyt ”kiertämää” puolueettomuuden vaarantumisen sillä, että se korostaa hovioikeuden vastuuta huolellisesti selvittää (selventävä prosessinjohto¹³⁶) ensisijaisesti se, mitä vaatimuksia jutun *vastaajalla* on liittyen lausuman laatijan henkilöllisyyteen. Vastuu prosessinjohtoon puutteellisuudesta kohdistetaan siten vastaajan

---

¹³⁵ Yllättävien ratkaisujen kieltö tulee ymmärtää laajasti. Määttä 2015, s. 201.

¹³⁶ Virolainen 1988, 2. 61.

vaatimuksien kautta, eikä suinkaan suoraan syyttäjän syytettä tukevan todistelun puutteellisuuteen.

Tuomio osoittaa prosessinjohton monikerroksisuuden, ja sen kuinka prosessinjohtotoimet tulee sijoittaa sellaiselle tasolle ja kohdistaa siten, ettei niillä vaaranneta tuomioistuimen puolueettomuutta. Tapaus on myös esimerkki siitä, millaista syytettä tukevaa prosessinjohtoa rikosasioissa on sallittua käyttää. Kyse ei olisi ollut rikastavasta prosessinjohtosta, koska prosessiin ei olisi sen seurauksena tuotu mitään uutta aineistoa.¹³⁷ Asiakirjan laatijan henkilöllisyyden selvittäminen ja tämän mahdollinen kuuleminen oikeudessa ei olisi lisännyt prosessiaineistoa tavalla, jonka voitaisiin katsoa olevan kiellettyä rikastavaa prosessinjohtoa. Sen sijaan sillä olisi varattu syyttäjälle uskottavuuseikat huomioiden mahdollisuus vahvistaa tämän jo esittämän näytön näyttöarvoa, sekä varmistettu vastaajan mahdollisuus kuulustella analyysin laatintua henkilöä.

5.2.3 Prosessinjohto myös syyttäjän tukena

Tapauksessa KKO 2010:40 ammattikorkeakoulu oli palkannut vastaajana olevan A:n väärien opintotodistusten perusteella opettajan tehtävään, joihin tämä oli ilmeisen epäpätevä. Käräjäoikeudessa vastaaja oli tuomittu syyttäjän ensisijaisen syytteen mukaan. Hovioikeus oli kuitenkin tuomiossaan päätenyt tuomitsemaan vastaajan syyttäjän käräjäoikeudessa vaatiman toissijaisen vaatimuksen mukaan ilman, että syyttäjä oli tällaista vaadetta hovioikeudessa esittänyt. Koska muutoksenhaku hovioikeuteen koski vain käräjäoikeuden antamaa ensisijaiseen vaateeseen perustuvaa ratkaisua, syyttäjä ei ollut hovioikeudessa ”ymmärtänyt” toistaa toissijaista vaatimustaan. Korkeimmassa oikeudessa olikin kyse siitä, saiko hovioikeus tuomita vastaajalle toissijaisen vaatimuksen mukaista rangaistusta tilanteessa, jossa syyttäjä ei ollut sitä nimenomaisesti hovioikeudessa vaatinut.

Ratkaisussaan korkein oikeus linjasi, että hovioikeus ei ollut noudattanut prosessinjohtovelvoitettaan, kun se oli jättänyt selvittämättä sen, oliko syyttäjällä vielä hovioikeu-

---

¹³⁷ Virolainen 1988, s. 70.

dessakin tarkoitus pysyttää toissijainen rangaistusvaade sen varalle, että ensisijainen syyte ei menesty. Korkein oikeus perustelee, ettei asian selventäminen olisi vaarantanut vastaajan puolustautumismahdollisuutta, koska toissijainen vaade oli käsitelty jo käräjäoikeudessa ja vastaaja oli siitä lausunut. Asian pitkittämisen vuoksi juttua ei kuitenkaan palautettu hovioikeuteen vaan KKO antoi siitä ratkaisunsa.

KKO korostaa, ettei oikeuden puolueettomuus ja favor defensionis -periaate olisi vaarantunut, koska toissijainen vaade ei olisi ollut vastaajalle uusi ja yllättävä. KKO lausuu, että

”Hyvään oikeudenhoitoon kuuluu, että asianosaisilla on selkeä käsitys kyseessä olevasta asiasta.”

”Korkein oikeus katsoo asianmukaisen menettelyn edellyttäneen, että hovioikeus olisi kehottanut syyttäjää täydentämään vastaustaan...”

Ratkaisussa painotetaan käsitystä tasapuolisesta prosessinjohdosta ja yllätyksellisten ratkaisujen kiellosta. Asianmukaisen menettelyn vaatimuksen tulee toteutua myös syyttäjän suuntaan. Myös syyttäjä on jutun *asianosainen* ja prosessinjohto tulee ulottaa myös syyttäjän esityksissä oleviin puutteisiin.¹³⁸ Syyttäjällä ei tapauksessa ole ollut selkeää käsitystä muutoksenhaun kohteesta. Tämä epäselvyys hovioikeuden olisi tullut oikaista varsin suoralla tiedustelulla siitä, pysyttääkö syyttäjä toissijaisen vaatimuksensa sen varalta, että ensisijainen vaade hylätään hovioikeudessa. KKO huomauttaa, ettei kyse olisi ollut rikastavasta prosessinjohdosta, koska syyttäjän vaatimus ei ollut asianosaiselle uusi tai yllättävä. Sen sijaan ratkaisu oli yllättävä syyttäjälle, joka ei ollut tarkoittanut luopua toissijaisesta vaatimuksestaan.¹³⁹

---

¹³⁸ Saramäki toteaa, että syyttäjän ilmeisen erehdyksen korjaamisessa prosessinjohdon keinoin ei voida katsoa olevan kyse syyttäjän ”auttamisesta”. Saramäki 2015, s. 62

¹³⁹ Myös Määttä on analysoinut ratkaisua KKO 2010:4. Määttä 2013, s. 206.

5.2.4 Syytesidonnaisuus vs. prosessinjohto

Syytesidonnaisuuden merkitystä korostaa tapaus KKO 2017:7. Syyttäjä oli kärjäoikeudessa vaatinut A:lle ja B:lle rangaistusta törkeästä pahoinpitelystä yhteisen pahoinpitelysuunnitelman (rikoskumppanuus) perusteella. Syytteen teonkuvauksessa syyttäjä oli tarkemmin kuvannut ne konkreettiset pahoinpitelyteot, jotka sekä A että B olivat osaltaan suorittaneet. Teonkuvauksessa B:n oli väitetty suorittaneen lipastolla ja tuolilla heittämissä, A:n syyllistyessä vain hänen myöntämiinsä (muihin) pahoinpitelytekoihin. Uhri oli saanut merkittäviä vammoja, joista vakavimmat olivat aiheutuneet juuri lipastolla ja tuolilla pahoinpitelyn seurauksena. Kärjäoikeus oli tuominnut molemmat heille vaaditun rangaistuksen mukaan törkeästä pahoinpitelystä.

Hovioikeus hylkäsi tuomiossaan pahoinpitelyteot B:n osalta, koska katsoi ettei ollut varmuutta siitä, kumpi vastaajista oli todellisuudessa suorittanut hänen syykseen luetut teot. Hovioikeus sen sijaan katsoi, että A oli yhteisen pahoinpitelysuunnitelman nojalla vastuussa myös lipastolla ja tuolilla suoritetusta pahoinpitelystä. Hovioikeus tuomitsi A:n törkeästä pahoinpitelystä ja B:n syyttäjän hovioikeudessa esittämän vaihtoehdoisen syytteen mukaan avunannosta törkeään pahoinpitelyyn.

Korkein oikeus toteaa ratkaisussaan, että koska teonkuvauksessa ei oltu edes toissijaisesti tai vaihtoehtoisesti väitetty A:n yksin suorittaneen pahoinpitelytoimia lipastoa ja tuolia käyttäen, tekoja ei voitu lukea A:n syyksi, vaikka tekijäkumppanuus oli muutoin tullut osoitettua. Näin ollen, kun kyseiset teot hylättiin B:n osalta, ne tuli hylätä myös tekijäkumppaniksi väitetyn A:n osalta.

Tapauksessa ei siis ollut epäselvyyttä siitä, etteikö uhria olisi pahoinpidelty lipastolla ja tuolilla, ja etteikö niiden seurauksena uhri olisi saanut vakavimmat vammat. Syyttäjä oli kuitenkin teonkuvauksessaan ”säilyttänyt” kyseiset teot yksin B:n kontolle. Koska hovioikeus ei varmuudella pystynyt lukemaan tekoja B:n syyksi, se hylkäsi B:n osalta tälle ensisijaisesti vaaditun syytteen törkeästä pahoinpitelystä (in dupio pro reo). Mainittuja tekoja ei voinut lukea myöskään A:n syyksi, koska teonkuvauksessa ei oltu edes toissi-

jaisesti tai vaihtoehtoisesti mainittu mahdollisuutta, että A olisi itse suorittanut tuolilla ja lipastolla pahoinpitelyn.

Prosessioikeuden näkökulmasta ratkaisu on mielenkiintoinen, vaikkakin varsin tulkinnanvarainen. KKO toteaa, että

”Mikäli syytteen sanamuoto on tulkinnanvarainen tai ristiriitainen, tuomioistuimen on.... pyrittävä selventämään sitä prosessinjohtollisin keinoin huomioon ottaen kuitenkin erityisesti syytetyn oikeusturva ja tuomioistuimeen kohdistuva puolueettomuusvaatimus.”

Lisäksi KKO huomauttaa, että vastaajan puolustautumismahdollisuudet tulee huomioida tulkittaessa ja arvioitaessa syytesidonnaisuuden rajoja yksittäistapauksissa.

Kyseisen tapauksen ratkaisuseloste on varsin laaja ja kattava, ehkä jopa erikoisen yksityiskohtainen. Siinä tuodaan monessa kohtaa esiin tapahtumankulku ja se, mitä teonkuvauksissa on kunkin vastaajan syyksi luettu. Prosessinjohton tarve, tai sen mahdollisuus lausutaan hyvin lyhytsanaisesti. Tuomio ei anna vastausta siihen, onko KKO katsonut, että hovioikeuden olisi tullut prosessinjohtoa käyttäen selventää se, halusiko syyttäjä tarkistaa¹⁴⁰ syytettä A:n osalta hovioikeudessa ja esittää vaihtoehtoisen tai toissijaisen teonkuvauksen. Ottaen huomioon, että syyttäjä oli B:n osalta hovioikeudessa esittänyt tällaisen vaihtoehtoisen teonkuvauksen, on ehkä erikoista, ettei syyttäjä tehnyt tätä myös A:n osalta.

Kuinka ja missä vaiheessa prosessinjohtoa olisi sitten kyseisessä tapauksessa tullut käyttää? Tai olisiko prosessinjohtoa ylipäätään voitu käyttää ilman, että tuomarin puolueettomuus ja syytetyn eduksi johtavat periaatteet olisi vaarantuneet? Ilmiselväähän on, että prosessinjohton kautta esitetty uusi tai, tässä tapauksessa vaihtoehtoinen teonkuvaus olisi eittämättä johtanut aineiston täydentymiseen (rikastamiseen) A:n osalta. Olisiko

---

¹⁴⁰ Syytteen tarkistamisesta ks. esim. Saramäki 2015, 64.

tämä ollut oikeuden puolueettomuusvaatimuksen ja syytetyn puolustautumismahdollisuuksien vastaista vai ei, siihen tapauksen ratkaisuseloste ei anna vastausta.

Oleellista on pohtia hovioikeuden toimia tilanteessa. Syyttäjä on molempien tuomittujen valittaessa hovioikeuteen sisällyttänyt B:n osalta vaihtoehdoisen syytteen avunannosta pahoinpitelyyn sen varalta, että hovioikeus katsoisi B:n olleen vastuussa vain siitä, että oli mahdollistanut A:n tekemän pahoinpitelyn (avunanto). Sen sijaan syyttäjä ei ollut tuon vaihtoehdoisen syytteen yhteydessä (ymmärtänyt) muuttanut myös A:n osalta teonkuvausta siten, että A:n syyksi olisi voitu lukea lipastolla ja tuolilla pahoinpitely siinä tapauksessa, että hovioikeus katsoisi jääneen näyttämättä B syyllistymisen ko. tekoihin. Olisiko hovioikeus voinut prosessinjohtotoimin selvittää sitä, oliko syyttäjällä tarkoitus tarkistaa syytettään myös A:n osalta koska oli menetellyt näin myös B:n osalta?

Korkein oikeus ei vie pohdintaa pidemmälle muuta kuin toteamalla, että asiassa tulee aina ottaa huomioon yksittäistapauksellisuus. Tapauksen ratkaisuseloste ilmentää kaikessa moninaisuudessaan syytesidonnaisuuden ja syytteen tarkistamisen problematiikkaa, ja sitä missä menee prosessinjohton rajat näiden suhteen. Tapauksessa KKO korostaa syytetyn mahdollisuutta puolustautua vain niitä rikoksia vastaan, mistä hänelle on vaadittu rangaistusta. Ratkaisuselosteessa korkein oikeus toistuvasti huomauttaa siitä, että tekokokonaisuus on tullut toteennäytetyksi, mutta muodolliset seikat estävät ”oikeuden toteutumisen” tässä yksittäistapauksessa. KKO jättää tulkinnanvaraiseksi kysymyksen prosessinjohtosta. Selvää on, että A:n syyksi olisi mitä ilmeisimmin syytteen teonkuvausta tarkistamalla luettu myös lipastolla ja tuolilla pahoinpitely. A:lla olisi ollut mahdollisuus puolustautua myös mahdollisen vaihtoehdoisen teonkuvauksen mukaisesti syytettä vastaan vielä hovioikeudessaakin, jos tällainen teonkuvaus olisi esitetty. Itse teonkuvauskaan ei olisi varsinaisesti muuttunut muutoin kuin A:han kohdistetun tarkistetun teonkuvauksen osalta. Teonkuvaus ei kuitenkaan ollut ulottunut A:n osalta kyseisiin tekoihin.

Myös ratkaisussa KKO 2001:43 oli kyse rikoskumppanuudesta ja syytesidonnaisuudesta. Kyseisen tapauksen tiivistelmä kuuluu,

”Kun B:tä vastaan ajettujen syytteiden teonkuvauksissa ei ollut mainittu, että B olisi yhteisymmärryksessä A:n kanssa pahoinpidellyt X:ää aiheuttaen tälle ruumiinvammoja, joista oli aiheutunut X:n kuolema, ei B:tä saanut tuomita A:n tekijäkumppanina törkeästä pahoinpitelystä ja törkeästä kuolemantuottamuksesta. B tuomittiin ainoastaan siitä pahoinpitelystä, johon hänen katsottiin yksin syyllistyneen”

Kyseisen tapauksen kohdalla on aiheellista kysyä, olisiko hovioikeuden tullut kohdistaa (tässä tapauksessa) asianomistajien teonkuvaukseen selventävää prosessinjohtoa. Heidän perusteluosissaan, kun oli mainittu mahdollisuus siitä, että teko olisi *tehty yhdessä tai jomman kumman* yksinään suorittamana. Kuitenkin varsinaisissa vaatimuksissa tätä ei ole esitetty. KKO pitää yhtenä perustelunaan sitä, että asianomistajia on oikeudessa avustanut asianajaja. Näin lausuessaan KKO tulkitsee, että prosessinjohtovelvollisuuden voidaan katsoa olevan vähäisempi kuin tilanteessa, jossa asianomistajilla ei olisi ollut vastaavaa oikeudellista osaamista apunaan.

Syytesidonnaisuus on tapauksen perusteella ehdoton eikä tuomioistuin voi mennä tuomiossaan teonkuvauksen yli. Tämä onkin täysin hyväksyttävää vallitsevien oikeusperiaatteittemme valossa. Epävarmuutta kuitenkin jää siitä, olisiko oikeuden ollut sallittua kohdistaa prosessinjohtoaan asianomistajien teonkuvauksen selventämiseen. KKO nimittäin lausuu, että

”Jos asiaa hovioikeudessa käsiteltäessä olisi ilmennyt olevan epäselvää, minkälaisen teonkuvauksen perusteella syytetylle vaaditaan rangaistusta, hovioikeuden olisi tullut .... kysymyksen poistaa syytettä koskevat epäselvyydet ja puutteellisuudet.”

Oletettavasti teonkuvausta olisikin tiedustelun seurauksena laajennettu B:n osalta ja siltä osin prosessinjohto olisi katsottava rikastavaksi. Juurikin siitä syytä, että syytesidonnaisuus on, ja sen tulee olla ehdoton, aineellisen prosessinjohton avulla tulisi onnistua ”paikkaamaan” syytteessä mahdollisesti ilmeneviä ristiriitoja tai epäjohtonukaisuuksia. Syytesidonnaisuudessa pysyminen ei tarkoita, etteikö prosessinjohton

avulla tulisi saada teonkuvaukset vastaamaan mahdollisimman tarkasti teon todellista tapahtumankulkua ja syytettyjen vastuuta teosta.¹⁴¹ Vastaajan mahdollisuutta puolustautua teonkuvauksessa mainittuja tekoja vastaan ei poista se, että syytettä tarkistetaan vielä hovioikeuden valmistelussa. Puolustautumismahdollisuuden ovat olemattomat vain, mikäli tällainen tuomio perustetaan sellaiselle teonkuvaukselle mihin ei ole vedottu.

Vaikka ratkaisut antavat aihetta kritiikkiin, KKO on pitäytynyt tiukassa syytesidonnaisuudessa ja favor defensionis –periaatteessa, jopa rikosvastuu toteutumisen uhalla.¹⁴² Toistaiseksi meillä ei ole olemassa tapausta, jossa oikeus olisi päättänyt venyttämään syytesidonnaisuuden rajoja prosessinjohton avulla pidemmälle kuin tapauksissa KKO 2017:7 ja KKO 2001:43. Tällaisen ratkaisun saaminen olisi kuitenkin tärkeää, jotta voitaisiin punnita syytesidonnaisuutta suhteessa aineellisen oikeuden ja rikosvastuun toteutumiseen.

5.2.5 Rikosnimikkeestä informointi viimekädessä tuomioistuimen vastuulla

Rikosnimikkeestä tiedottamisen tärkeyttä korostaa tapaus KKO 1992:73. Oikeus ei saanut tuomita vastaajaa törkeästä pahoinpitelystä, kun syytettyä ei ollut *informoitu* mahdollisuudesta katsoa kuvattu teko törkeänä tekemuotona. Perusteluissa on viitattu myös kansainvälisesti velvoittaviin YK:n ihmisoikeussopimukseen sekä KP -sopimukseen, ja niissä linjattuun oikeudenmukaiseen ja rehelliseen oikeudenkäyntiin sekä vastaajan oikeuteen saada yksityiskohtainen tieto häneen kohdistetuista syytteistä.

Tapaus konkretisoi informoivan ja rikastavan prosessinjohton välistä rajankäyntiä. Vaikka rikosnimike ei sido tuomioistuinta ja vaikka syytteen teonkuvaus sisältäisi myös

---

¹⁴¹ Syytteen *tarkistamisen* suhteen ilmapiiri on muuttanut sallivammaksi sen seurauksena, kun syytesidonnaisuuden laajentamiseen on suhtauduttu ahtaasti. Saramäki 2015, 79–80.

¹⁴² Saramäki on päättänyt tutkielmassaan myös siihen johtopäätökseen, että muodollisista seikoista johtuen aineellisesti vääriin ratkaisuihin päätymistä tulee jossain määrin sietää. Saramäki 2015, s. 81.

kuvauksen törkeästä tekemuodosta, syytetyllä on ehdoton oikeus saada yksilöity tieto kaikista hänen syykseen mahdollisesti luettavista rikosnimikkeistä. Ilman tätä tietoa, syytetyllä ei ole tarvetta lausua omaa näkemystään teon törkeysasteesta, eikä syytetyn voida siten katsoa saavan riittävää mahdollisuutta puolustautua.

Oikeus soveltaa lakia viran puolesta eikä ole riippuvainen asianomistajien lausumista. Informoiva prosessinjohto on ex officio tuomarinvastuu. Asiasta informointi kuitenkin rikastaa juttua sitä kautta, että oikeuden mahdollisuudet tuomion suhteen laajenevat ja syytetyn ”ahdinko” syvenee. Jos tuomarilla ei olisi oikeutta (tai velvollisuutta) laajentaa juttua tällä tavoin, syyttäjän huolimattomuus tai laiminlyönti johtaisi jutun aineellisoikeudellisen lopputuloksen kannalta kyseenalaiseen ratkaisuun.

Tapauksen ratkaisuselosteesta ei käy ilmi syyttäjän prosessioikeudelliset laiminlyönnit, mutta on selvää, että syyttäjän olisi tullut sisällyttää vaatimuksiinsa toissijainen tai vaihtoehtoinen vaatimus törkeänä tekemuotona. Kun syyttäjä ei näin tehnyt, oikeuden olisi tullut ”paikata” syyttäjän laiminlyönti ja tiedottaa vastaajalle, että teko voidaan katsoa myös törkeäksi tekemuodoksi, jolloin vastaaja olisi saanut tilaisuuden lausua myös teon törkeysasteesta.

Informoinnin puute johti kyseisessä tapauksessa siihen, ettei vastaajaa voitu tuomita siitä teosta (törkeä pahoinpitely), joka olisi todellisten tapahtumien mukaan ollut totuutta vastaava. Voidaan perustellusti kysyä, toteutuuko oikeus, mikäli tuomari ei ymmärrä harjoittaa informoivaa prosessinjohtoa rikosnimikkeen suhteen ja tuomio jää siitä syystä ”asetta vajaammaksi”

5.2.6 Rikos- ja siviiliprosessin prosessinjohtoon päällekkäinen soveltaminen

Ratkaisussa KKO 2013:98 oli kyse hovioikeuden menettelyn oikeellisuudesta ja prosessinjohtovelvollisuuden laiminlyönnistä. Ratkaisu sisältää prosessioikeuden kannalta useita huomionarvoisia seikkoja, jotka osaltaan määrittävät prosessinjohtotoimien tasoa. Tapauksessa syyttäjä vaati A:lle (yhtiön toimitusjohtaja) rangaistusta kahdesta törkeästä

avustuspetoksesta. Asianomistajayhtiö B puolestaan vaati A:lle rangaistusta viidestä luottamusaseman väärinkäytöstä sekä vahingonkorvauksia. Korkeimman oikeuden otsikkoseloste tiivistää tapauksen seuraavasti,

”Kysymys hovioikeuden velvollisuudesta valmistelussa kyselyoikeuttaan käyttäen selvittää, oliko B joltain osin luopunut käräjäoikeudessa esittämistään rangaistusvaatimuksista”

Käräjäoikeus oli tuominnut A:n asianomistajayhtiön rangaistusvaatimusten perusteella, joskin käräjäoikeus oli katsonut luottamusaseman väärinkäytön yhdeksi tekonaisuudeksi vaaditun viiden yksittäisen teon sijaan. Yhtiön vahingonkorvausvaade oli hylätty. Sekä yhtiö että A valittivat hovioikeuteen. Yhtiö vaati rangaistuksen ankaroittamista sekä jo käräjäoikeudessa esitettyjen vahingonkorvauksien tuomitsemista. Hovioikeus katsoi tuomiossaan, että A oli käräjäoikeudessa tuomittu osaksi muusta teosta, kuin mistä yhtiö oli vaatinut tälle rangaistusta, eikä yhtiö ollut tältä osin valittanut käräjäoikeuden tuomiota. Yhtiö ei myöskään ollut uudistanut alioikeudessa esitettyä vaatimustaan rangaistusvaatimuksen (teonkuvaus) osalta.

Tapaus on monisyinen jo sen vuoksi, että sekä syyttäjät että asianomistaja vaativat syytetyille rangaistusta saman teonkuvauksen perusteella, joskin eri rikosnimikkeillä. Merkityksellistä on prosessioikeuden näkökulmasta ensinkin asianomistajayhtiön ilmoittama rangaistusvaatimus eli se, minkä teonkuvauksen mukaan yhtiö oli vaatinut A:lle rangaistusta. Toiseksi kyse on syytetyn oikeussuojasta ja puolustautumismahdollisuuksista tilanteessa, jossa käräjäoikeuden tuomio on epäselvä teonkuvausten osalta. Lisäksi syyttäjän rooli on merkityksellinen sen tuoman syytesidonnaisuuden osalta.

Hovioikeuden pääkäsittelyssä oikeus oli (vasta) ennen loppulausuntojen esittämistä kehottanut asianosaisia lausumaan erityisesti käräjäoikeuden syyksilukemisesta ja siitä, vastasiko syyksilukeminen esitettyä teonkuvausta. Huomionarvoista on, että käräjäoikeus on tuomiossaan lukenut A:n syyksi kaikkien yhtiön käräjäoikeudessa esittämien rangaistusvaatimusten syytekohdat, joskin katsonut teon vain yhdeksi kokonaisuudeksi. KKO toteaaakin tähän viitaten, ettei yhtiöllä ole siten ollut tarvetta hakea muutosta syyk-

silukemisen osalta. Kuitenkin hovioikeus on päätenyt tuomiossaan siihen, että A:n syyksilukemisessa oli alioikeudessa poikettu ilmoitetusta rangaistusvaatimuksesta ja ettei yhtiö ollut uudistanut aiempaa vaatimustaan enää hovioikeudessa.

Vaikka tapauksessa ei yhtiön vaatimusten osalta ollut varsinaisesti kyse toissijaisista rangaistusvaatimuksista, KKO:n selosteessa haetaan tukea aiemmista KKO:n ratkaisuisista (eritoten KKO 2010:40), joissa on ollut epätietoisuutta toissijaisten vaatimusten voimassaolosta muutoksenhakuvaiheessa. Mikäli aiemmin esitetyistä toissijaisista vaatimuksista ei ole lausuttu muutoksenhakuvaiheessa, hovioikeuden tulee kysymyksen varmistaa, onko asianosaiselle tarkoitus uudistaa kaikki alioikeudessa esitetyt vaatimukset. KKO painottaakin, että nyt kyseessä olevassa tapauksessa hovioikeuden olisi tullut nimenomaisesti tiedustella sitä, oliko yhtiö tarkoittanut vedota alioikeudessa esittämiin teonkuvauksiin. Tämän olisi tullut tapahtua jo jutun hovioikeuden valmisteluistunnossa eikä vasta pääkäsittelyn loppupuolella.¹⁴³

Syytetyn oikeusturvan kannalta KKO toteaa, että hovioikeuden menettelyä on pidettävä riittämättömänä. A on valituksessaan tuonut ilmi, ettei käräjäoikeuden ratkaisusta käy selväksi mitä tekoja hänen syyksi luettiin. Toisin sanoen, syytetyllä oli epätietoisuutta siitä, minkä teon kuvauksen mukaan hänet tuomittiin. KKO kiinnittääkin huomiota syytesidonnaisuuteen ja siihen, että teon kuvaus rajaa ja määrittää oikeudenkäynnin kohteen. KKO toteaa erikseen, että tuomioistuimen on käytettävä *kyselymahdollisuuttaan* myös silloin, kun vaatimukseen liittyvä epäselvyys kohdistuu rikosasian vastaajaan. Vastaajan puolustautumismahdollisuus edellyttää, että hänelle varataan riittävä aika vastata selkeisiin hänen kohdistettuihin vaatimuksiin.

Syyttäjän ilmoittama teon kuvaus on oleellinen, koska syytesidonnaisuutta tulkitaan ahtaasti ja oikeudenkäynnin kohde määrittyy sen mukaan. KKO toteaaakin, että

---

¹⁴³ Selventävän prosessin johdon ajoittaminen valmisteluun ja alkukeskusteluun. Määttä 2013, s. 201.

”Mikäli syytesidonnaisuus rajoittaa syyksilukemista, asianosaisilla voi olla tarve ottaa nämä huomioon vaatimuksissaan ja vastauksissaan sekä pääkäsitelyssä esittämässään todistelussa”

Tässä tapauksessahan syytesidonnaisuus rajoitti syyksilukemista, koska hovioikeus ei ymmärtänyt, että yhtiön rangaistusvaatimus oli ilman uutta vetoamistoimeakin voimassa hovissa. Muutoinhan rikosprosessin prosessinjohton tulee tapahtua ennemminkin syytetyn hyväksi, eikä tuomari saa auttaa syyttäjää syytteen ajamisessa.¹⁴⁴

Kokonaisuudessaan tapauksessa hovioikeuden prosessinjohto oli ollut puutteellista, riittämätöntä ja väärin ajoitettua. On aihetta epäillä, että oikeuden harjoittamaa prosessinjohtoa sekoitti se, että tapaus sisälsi sekä rikos- että siviiliprosessille ominaisia piirteitä. Tuomioistuimen prosessinjohtolta vaadittiin samanaikaisesti sekä rikosprosessin edellyttämän favor defensionos –periaatteen noudattamista, että siviiliprosessin puolueettomuusperiaatteen edellyttämää tasapuolista prosessinjohtoa. Kuten usein vastaavallisissa tapauksissa, myös tässä oikeus oli valinnut ennemminkin passiivisen prosessinjohton, kuin ryhtynyt aktiivisesti selvittämään asianosaisten tarkoitusperiä.

Tapaus tuo hyvin esiin sen, kuinka rikastamisen pelossa prosessinjohto jää helposti vaajaaksi. Etenkin asianosaisasetelmien ollessa moninaiset, oikeuden tulisi uskaltaa käyttää radikaalejakin prosessinjohtotoimia epäselvyyksien oikaisemisessa. Aktiivinenkaan prosessinjohto ei itsessään tarkoita puolueettomuuden vaarantumista, vaan myös passiivinen prosessinjohto saattaa johtaa oikeuden menettelyvirheisiin. Lisäksi selkeä ja avoin prosessinjohto, edesauttaa kaikkia asianosaisia ymmärtämään tuomarin prosessinjohtotoimia.¹⁴⁵

---

¹⁴⁴ Saramäki 2015, s. 13.

¹⁴⁵ Määttä 2013, s. 204 – 205

6. YHTEENVETO

Koko länsimaisen oikeusjärjestyksen kulmakivi on ihmisten tasavertainen kohtelu lain edessä ja tuomioistuimen puolueettomuus. Puolueettomuuden vaarantuessa koko oikeusjärjestys ja oikeusjärjestelmä kokee perustavanlaatuisen kolauksen. Materiaalinen prosessinjohto, missä tahansa muodossaan on tuomarin puuttumista asiaan. Rikastava prosessinjohto sen äärimmäisimpänä muotona herättää ymmärrettävästikin huolen puolueettomuuden vaarantumisesta.

Rikastavan prosessinjohdon ja puolueettomuuden välinen kollisio onkin syy siihen, miksi tuomarit mieluummin pidättäytyvät hankalissa tilanteissa passiivisina, kuin ottaisivat asiaan kantaa prosessinjohdon keinoin. Toisaalta tämä on ymmärrettävääkin ottaen huomion, että puolueettomuus ja sen vaarantuminen on myös yksittäistapauksessa tuomarin kannalta turmiollista sekä jutun lopputulosta silmällä pitäen että tuomarin henkilökohtaisen ammattitaidon ja arvostuksen vuoksi.

Prosessinjohdon tarve on kuitenkin ilmeinen sekä siviili- että rikosprosessissa. Riita- asia tulee käsitellä perusteellisesti ja rikosasia asianmukaisesti. Nämä vaatimukset edellyttävät toteutuakseen oikeuden harjoittamaa ”asiaan puuttumista”. Mikäli tuomari epäonnistuu tarvittavassa ja asianmukaisessa prosessinjohdossaan, asian käsittely ja sitä kautta jutun lopputulos ei täytä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksia. Tämä on keskeistä jutun asianosaisten oikeusturvan ja oikeusvarmuuden suhteen. Myös oikeuslaitoksen yleinen uskottavuus kärsii, mikäli oikeuskäsittelyn prosessuaaliset vaatimukset eivät täyty.

Prosessinjohdon merkittävyyttä korostaa molempien prosessilajien osalta se, että prosessinjohdon tulee olla ensisijaista tulkintaan nähden. Se, mikä voidaan prosessinjohdon avulla selventää, ei tule jäädä tulkinnanvaraiseksi, olipa kyse vaatimuksesta tai muusta seikasta. Käännettynä tämä tarkoittaa sitä, että se mitä ei voida prosessinjohtotoimin

selvittää, jääköön tuomarin tulkinnan varaan. Tuomarin tulkinnan alle ei tulisi kuitenkaan jäädä, tai jättää mitään jutun lopputuloksen kannalta oleellista seikkaa.¹⁴⁶

6.1 Prosessinjohtoon tasojen määrittelyn tarpeellisuudesta

Kun pohditaan materiaalisin prosessinjohtoon hyväksyttävyyttä suhteessa puolueettomuuteen, tuntuu järkevältä erotella prosessinjohtoon tasoisiin sen ”vakaavuusasteen” mukaan (selventävä, muuntava, informoiva ja rikastava). Kun prosessitoimet pystytään tällä tavoin nimeämään eri asteisiksi, niiden suhdetta tuomarin puolueettomuuteen on vaivattomampi lähestyä.

Helppoisin muista prosessinjohtotasoista on erotettavissa informoiva prosessinjohtoon. Tuomari tiedottaa tällöin viran puolesta jonkin oikeusohjeen tai seikan olemassaolosta, ja sen mahdollisesta vaikutuksesta jutun lopputulokseen. Informointi myös osaltaan palvelee määräämisperiaatteen toteutumista.¹⁴⁷ Informoivan prosessinjohtoon tärkein funktio on estää asianosaisille tulevien yllätyksellisten ratkaisujen tai tulkintojen mahdollisuus. Yllättävien lopputulosten kieltö on varsin hyväksytty periaate sekä siviili- että rikosprosessissa. Prosessin osapuolten onkin verrattaen helppoa sietää tällaista informaation muodossa esitettyä prosessinjohtoon, eikä sen katsota kovin herkästi aiheuttavan epäilyksiä tuomarin puolueettomuudesta. Informoivalla prosessinjohtoon voi kuitenkin, etenkin äärimmillen vietyinä olla myös aineistoa täydentäviä vaikutuksia. Näin oli tapauksessa KKO 2007:52, jossa oikeus ilmoitti selkeästi käsityksensä näyttötaakan jakaantumisesta.¹⁴⁸

---

¹⁴⁶ Virolainen 1988, s. 199 – 201. On syytä huomauttaa, että korkeimman oikeuden ratkaisut pohjautuvat pitkälti kirjalliseen aineistoon ja alemmissa oikeusasteissa dokumentoituin seikkoihin. Ks. dokumentoinnin ongelmista ja jälkikäteisestä tulkinnasta. Vaitoja 2014, s. 142 – 146.

¹⁴⁷

¹⁴⁸ Ks. edellä jakso 4.3.1.

Sen sijaan selventävän ja muuntavan prosessinjohtoon suhde rikastavaan on vaikeampi määrittellä. Ensinkin on vaikea määrittellä selventävän ja muuntavan prosessinjohtoon välistä eroa, ja toiseksi niiden suhdetta aineistoa täydentävään prosessinjohtoon. Sitä, missä selventävä prosessinjohto loppuu ja muuntava prosessinjohto alkaa, tai missä vaiheessa prosessinjohto onkin todellisuudessa juttua rikastavaa, ei voida tyhjentävästi määrittellä. Selventävässä ja muuntavassa prosessinjohtossa tuomari käyttää kyselyoikeuttaan päästäkseen tavoitteeseensa esityksessä olevan epäselvyyden, epätäydellisyyden tai puutteellisuuden korjaamisessa. Toisin kuin informoiva prosessinjohto, joka on enemmänkin toteavaa, selventävä ja muuntava prosessinjohto on aina kysyvää.¹⁴⁹ Siksi on aina myös riski siitä, että kyselyt johtavat jutun aineiston lisäämiseen asianosaisen toimesta.

Tapaus KKO 2003:4 konkretisoi selventävä tai muuntavan prosessinjohtoon rajakäyntiä rikastavaan prosessinjohtoon. Tapauksessa vastaajayhtiö olisi varmuudella lisännyt vaatimusosaan myös toisen (tuotannollis-taloudellisen) irtisanomisperusteen, mikäli oikeus olisi vähääkään tiedustellut yhtiön tarkoituksensa sen suhteen. Oikeus on tämän tiedostaen pysytellyt passiivisena prosessinjohtotoimissaan yhtiön suuntaan.¹⁵⁰

Voidaan kuitenkin kysyä, onko meidän tarpeen erotella eri prosessinjohtoon funktioita tai tasoja? Mitä hyötyä on siitä, että kykenemme määrittämään missä menee selventävän, täydentävän, informoivan tai rikastavan prosessinjohtoon raja? Teoreettisessa kontekstissa prosessinjohtotoimet voidaan toki kategorisoida ja nimetä, mutta oikeuskäytännössä rajakäynnit ovat niin häilyviä, ettei prosessinjohtotoimien nimeäminen ole mielekäästä. Prosessinjohtotoimien kategorisointi on mielestäni harhaanjohtavaa, ja jopa haitallista prosessinjohtoon asianmukaisuuden ja hyväksyttävyyden näkökulmasta. Keskitymällä tulkitsemaan sitä, minkä ”nimisestä” prosessinjohtotoimesta kulloinkin on kyse, päädytään pohdinnassa helposti sivuraiteille. Kategorisointi johtaa prosessinjohtotoimien näennäiseen tulkintaan osaksi jopa totuutta vastaamattomalla tavalla. Olennaisempaa on keskittyä pohtimaan sitä, kuinka materiaallinen prosessinjohto ylipäätään voi täyttää sille asetetut vaatimukset. Tärkeää on ensinkin hyväksyä, että prosessinjohto on

---

¹⁴⁹ Ks. esim. Määttä 2015, s. 201.

¹⁵⁰ ks. edellä jakso 4.2.2

asian perusteellisen ja asianmukaisen käsittelyn vuoksi ehdottoman tarpeellista sekä siviili- että rikosprosessissa. Toiseksi tulee tiedostaa materiaalisen prosessinjohton kompleksinen suhde tuomarilta vaadittavaan puolueettomuuteen. Tätä taustaa vasten merkitystä on sillä, millaiset prosessinjohtotoimet vaarantavat tuomioistuimen puolueettomuuden? Yksiselitteistä vastausta tähän ei voida antaa, mutta tietyt ”lainalaisuudet” niissä pätevät.

Korkeimman oikeuden ratkaisujen perusteella on nähtävissä, että prosessinjohton suhteen merkitystä on ainakin sillä 1) onko kyse siviili- vai rikosprosessista, 2) mikä on jutun asianosaisasetelma (esim. työntekijä vs. työnantaja), ja 3) mikä prosessinvaihe on kyseessä (alioikeus vai muutoksenhaku, valmistelu vai pääkäsittely). Tulee myös kiinnittää huomiota siihen, millä tavoin prosessinjohtoa konkreettisesti toteutetaan. Avoin ja selkeä prosessinjohto on parempi kuin kiertelevä, kaarteleva ja vihjaileva prosessinjohto. Tuomarin tulisi tarvittaessa ”avata” syytä siihen, miksi hän kokee tarpeelliseksi puuttua asian aineelliseen puoleen. Asianosaisen on helpompi hyväksyä prosessinjohtotoimet, kun he ymmärtävät mihin niillä pyritään ja miksi.¹⁵¹ ”Avoimuus ei vaaranna tuomarin puolueettomuutta eikä tuomioistuimen luotettavuutta.”¹⁵² Sen sijaan prosessinjohto epämääräisenä vihjailuna aiheuttaa helposti epäilyksiä tuomarin tarkoituspäristä.

6.2 Siviiliproessin yhteistoiminta korostaa prosessinjohton merkitystä

Asian perusteellinen käsittely edellyttää, että tuomari voi puuttua myös aineistoa koskeviin kysymyksiin prosessinjohton avulla.¹⁵³ Dispositiivisissa asioissa harjoitettava materiaallinen prosessinjohto on kärjekkäimmän koulukunnan edustajien mielestä uhka käsittelyssä noudatettaville prosessiperiaatteille (määräämis- ja käsittelyperiaate).¹⁵⁴ Määräämisperiaatteen suhteen prosessinjohton asema voidaankin nähdä kahdesta vas-

---

¹⁵¹ Virolainen 1988, s. 148-149.

¹⁵² Laukkanen 1995, s. 303, myös alaviite.

¹⁵³ Laukkanen huomauttaa, ettei asia- ja oikeuskysymyksiä voi erottaa toisistaan. *Jos hyväksytään tuomioistuimen aktiivisuus, se merkitsee myös asianosaisten vaikutusmahdollisuuden eli yhteistoimintaperiaatteen hyväksymistä.* Laukkanen 1995, s. 303.

¹⁵⁴ Ks. esim. Virolainen 1988, s. 181.

takkaisesta näkökulmasta. Aktiivinen prosessinjohto voi johtaa joko asiaosaisille kuuluvan määräysvallan loukkaukseen tai sillä voidaan nähdä olevan korostettu merkitys asianosaisten tahdon selvittämisessä ja oikeudenloukkauksilta välttymisessä.¹⁵⁵ Määräämisperiaatteen mukainen asiaosaisten oikeus ja velvollisuus määrätä oikeudenkäynnin kohde onkin yksi materiaalisien prosessinjohtojen kriittisimmistä kohdista.¹⁵⁶

Tuomarin prosessinjohtojen näkökulmasta määräämisperiaate *teorian* tasolla selkiyttää roolijakoa suhteessa asianosaisiin. Aktiivisen prosessinjohtamisen vaatimus kuitenkin hämärtää määräämisperiaatteen rajoja *käytännön* tasolla. Oikeudenkäyntiä ei ylipäätään ole mahdollista järjestää asianmukaiseksi, ellei riidan kohde ole sekä asianosaisille että tuomarille yksiselitteisen selvä. Tuomarin näkökulmasta kyselyoikeuden käyttäminen kohteen selvittämiseksi onkin ratkaisevassa asemassa.¹⁵⁷ Määräämisperiaatteen ei voida katsoa olevan uhattuna aktiivisellakaan prosessinjohtolla, koska asianosaisilla säilyy määräämisvalta disponoinneista siitäkkin huolimatta, että ”kimmoke” niiden tekemiseen on tullut tuomarilta. Tuomarilta edellytetäänkin sekä rohkeutta että ammattitaitoa suhteuttaa prosessinjohtotoimet sellaisiksi, ettei materiaalisella prosessinjohtolla tehdä tyhjäksi määräämisperiaatteen mukaista menettelyä.

Käsittelymenetelmän suhteen aineellisen prosessinjohtojen voidaan todeta rikkovan periaatteen puhdasta soveltamista. Vaikka, kuten oikeuskirjallisuudessa usein korostetaan, prosessinjohtojen tavoitteena on asianosaisten *tahdon* selvittäminen, oikeudenkäytössä asia ei ole näin yksiselitteinen. Olisi jopa naiivia väittää, että käsittelymenetelmän mukainen prosessi kestäisi tuomarin asianosaisiin kohdistaman aktiivisen prosessinjohtojen. Tämän vuoksi oikeuskirjallisuudessa käytetäänkin usein termiä *modifioitu käsittelyme-*

---

¹⁵⁵ Virolainen viittaa myös Ekelöfiin, joka puhuu asianosaisten auttamisesta ja tarvittavista juridista taidoista. Virolainen 1988, s. 182.

¹⁵⁶ Lappalainen ja Hupli teoksessa *Prosessioikeus 2017*, s. 1006.

¹⁵⁷ Virolainen korostaa etenkin selventävän ja muuntavan funktion merkitystä kohteen tarkentamisessa eikä tähän pyrkivän prosessinjohtojen voida katsoa olevan määräämisperiaatteen vastaista. Virolainen 1988, s. 182. Virolainen myös lausuu, että kiinnittämällä huomiota prosessimateriaalissa esiintyviin puutteisiin ja saaden asianosaiset itse täydentämään aineistoa, *oikeus käyttää sille kuuluvaa aloiteoikeuttaan, muttei määräämisvaltaansa*. Virolainen 1988, s. 183.

*netelmä*¹⁵⁸. Termillä pyritään keventämään tiukan käsittelymenetelmän mukaista prosessia ja saada sen vastaamaan paremmin oikeuskäytännön vaatimuksia.

Alioikeusuudistuksen voimaantulon jälkeen tuomarin aineellisen prosessinjohton merkitys on korostunut.¹⁵⁹ Tämä kehityssuunta hämärtää entisestään käsittely- ja tutkintamenetelmän välistä rajaa. *Yhteistoimintaperiaatteen* voimistuminen liittyykin nimenomaan materiaallisen prosessinjohton tarpeellisuuteen. Suomessa yhteistoimintaperiaate-termi ei kuitenkaan ole ainakaan vielä vakiintunutta asemaa siviiliprosessin johtavana menettelyperiaatteena.¹⁶⁰ Termiin viitataan usein vain käsittelyperiaatteen yhteydessä tuomarin asianosaisia *täydentävän* roolin yhteydessä. Lain esitöiden ja korkeimman oikeuden ratkaisujen valossa on kuitenkin aiheellista kysyä, onko käsittelymenetelmän mukainen prosessi väistymässä yhteistoimintaperiaatteen tieltä? Tämä jää nähtäväksi, mutta viitteitä siihen on olemassa.

6.3 Avoimen prosessinjohton merkitys rikosasiassa

Akkusatorisen menettelyn voidaan korkeimman oikeuden linjausten perusteella katsoa olevan varsin vakaisissa kantimissa. Tuomarin syytettyä vastaan puhuvien prosessitoimien suhteen KKO:n linja on varsin tiukka. Tulkintalinja on jopa niin tiukka, että aineellisoikeudellista totuutta vastaava lopputulos saa väistyä syytesidonnaisuuden tieltä (KKO 2017:7 ja KKO 2001:43). Jos teonkuvauksessa ei tuoda esiin kaikki niitä tekoja, mistä syytetylle vaaditaan rangaistusta, lopputulosta ei voida ”muokata” aineellista totuutta vastaavaksi. Rikosprosessin osalta onkin todettava, että tuomareilla olisi aiheellis-

---

¹⁵⁸ Ks. esim. Prosessioikeus 2017, s. 200, Virolainen, 1988, s. 31 ja s. 167–168, Lappalainen 1995, s. 91–92 ja Laukkanen 1995, s. 63.

¹⁵⁹ HE 15/1990, s. 28 ja Laukkanen 1995, s. 103 – 104.

¹⁶⁰ Laukkanen käsittelee teoksessaan laajasti yhteistoimintaperiaatetta ja sen korostunutta merkitystä sosiaalisessa prosessikäsitteessä esim. Saksan prosessioikeudessa. Laukkanen 1995, s. 69 ja s. 89 – 94.

ta käyttää rohkeampaa prosessinjohtoa syytteen ja teonkuvauksen suhteen.¹⁶¹ Tässä mielessä voidaan ehkä jopa puhua rikastavasta prosessinjohdosta syytetyn vahingoksi.

Syyttäjän näyttö- ja vaatimistaakan suhteen linja ei ole samalla tavoin ehdoton, kun syyteoikeuden osalta. Korkein oikeus on ratkaisuihissaan hyväksynyt sen, että myös syyttäjään tulee kohdistaa aktiivista prosessinjohtoa epäselvissä tilanteissa (esim. KKO 2010:40). Sen sijaan, että tuomari yrittäisi kautta rantain huomaamatta tiedustella syyttäjältä tämän tarkoituksperiä, tulee tuomarin olla prosessinjohdossaan avoin.¹⁶² Prosessinjohdossa ei tule jäädä epäselväksi se, mitä tuomari tarkoittaa kysyä eikä se, miksi hän näin toimii. On siis perusteltua sanoa, että ei niinkään ole merkitystä sillä, minkä tasoista prosessinjohtoa tuomari käyttää, vaan sillä, että tuomari uskaltaa olla toimissaan täysin läpinäkyvä.¹⁶³

Syyttäjää tukevassa prosessinjohdossa tulee kiinnittää huomiota esimerkiksi siihen, millaisia kysymyksiä tuomari syyttäjälle esittää.¹⁶⁴ Kysymyksillä ei tule suoraan pyrkiä rikastamaan aineistoa, mutta samalla tiedustelun on oltava kohdennettu ja yksilöity. Merkitystä on sillä, kuinka selkeästi tuomarin voidaan katsoa ”ohjaavan” tai ”avustavan” syyttäjää. Ja siitä, voidaanko tämän katsoa olevan puolueellista ja vastoin akkusaattorista periaatetta. Esimerkiksi kysymyksen ”tarkoittaako syyttjä syyttää A:ta myös teosta x?” ei voida katsoa olevan sopivaa. Sen sijaan kysymys tulee esittää muodossa, ”mitä syyttjä on tarkoittanut syytteellään esittää”. Sallittua tulee myös olla osoittaa syyttäjän esityksessä oleva epäselvyys tai ristiriita esimerkiksi rikosnimikkeeseen ja teonkuvauksen välillä, ja antaa mahdollisuus oikaista epäsuhta.

---

¹⁶¹ Määttä kysyy, miksi tuomarin olisi oltava passiivinen käyttäessään hänelle kuuluvaa kyselyvelvollisuutta asianosaisten tarkoituksen selventämiseksi. Määttä 2015, s. 218.

¹⁶² Virolainen 1988, s. 148 – 149.

¹⁶³ Määttä 2013, s. 204 – 205.

¹⁶⁴ Tuomarin prosessinjohtotavan merkitys, ks. Virolainen 1988, s. 147 – 148 ja Määttä 2013, s. 203 – 204.

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että tuomari omaksuu mielellään passiivisen roolin silloin, kun olisi tarvetta syyttää tukevaan (mahdollisesti jopa rikastavaan) prosessinjohtoon.¹⁶⁵ Korkeimman oikeuden ratkaisujen perusteella on kuitenkin nähtävissä edistystä tämän suhteen. Tulee kuitenkin muistaa, että korkeimpaan oikeuteen saakka edenneet tapaukset eivät kerro koko totuutta. Niiden perusteella voidaan kylläkin todentaa myös Määttän esittämä johtopäätös siitä, että syyttäjän esityksiin kohdistettu prosessinjohto ei tee tuomarista puolueellista. Päinvastoin, kuten Määttä pohtii, tuomarin voitaisiin katsoa toimivan jopa puolueellisesti, mikäli tämä ei puuttuisi tarpeellisessa määrin myös syyttäjän esityksessä ja lausumissa ilmenneisiin epäselvyyksiin.¹⁶⁶

6.4 Lopuksi

Aineellisen prosessinjohtamisen kompleksisuus on ilmeistä. Paradoksi on toisaalta tuomarilta vaadittava hyvinkin aktiivinen prosessinjohto, toisaalta ehdoton puolueettomuuden vaatimus. Tapaus KKO 2013:98¹⁶⁷ konkretisoi eri prosessilajien osaksi toisistaan poikkeavien menettelyperiaatteiden vaikutusta prosessinjohtolle. Samalla tapaus kuvastaa sitä, kuinka haastavaa niiden yhteen sovittaminen saattaa olla. Mitä monimutkaisempi tapaus on kyseessä, sitä korostetummin tuomarin tulisi harjoittaa avointa ja selkeää prosessinjohtoa. Näin toimimalla tuomari samalla jäsentää itselleen tapauksen erityispiirteitä ja prosessinjohtoon tarpeellisuutta.

Sen enempää alioikeusuudistus kuin uudistettu oikeudenkäymiskaari ja laki rikosasioiden käsittelystä, ei ole tuonut vastauksia prosessinjohtokysymyksiin tuomarin näkökulmasta. Päinvastoin, uudistukset ja niiden mukanaan tuoma prosessinjohtoon korostettu tarve on entisestään lisännyt haasteita tuomarin roolille oikeudenkäynnin puheenjohtajana ja ratkaisijana.¹⁶⁸ Prosessinjohtoon suhteen oikeuskäytännöllä ja korkeimman oi-

---

¹⁶⁵ Määttä 2013, s. 199 – 200 ja Toivola DL 4/2000 s. 599

¹⁶⁶ Määttä 2013, s. 200.

¹⁶⁷ Ks. edellä jakso 5.2.6.

¹⁶⁸ Virolainen pohtii jo vuoden 1988 teoksessaan syytä passiiviseen ja tuomareiden keskuudessa varsin epäyhtenäisesti harjoitettuun prosessinjohtoon, ja korostaa tuomarin

keuden linjauksilla onkin oleellinen merkitys sallitun ja kielletyn välisen prosessinjohtoon rajakäynnin selkiyttämiseksi. Nämä rajakäynnit ovat nimittäin jutun käsittelyn ja lopputuloksen kannalta usein niitä, joissa ammattitaitoista prosessinjohtamista tarvitaan kaikkein kriittisimmin.

Aineellisen prosessinjohtoon haastavuus liittyy myös sen ilmenemistapaan. Prosessinjohtotoimien tarve ilmenee oikeudenkäynnissä usein ad hoc. Tuomari ei välttämättä pysty ennalta valmistautumaan johonkin valmistelussa tai pääkäsittelyssä ilmenevään epäselvään lausumaan tai esitykseen. Näissä tilanteissa tuomarin tulisi kuitenkin kyetä reagoimaan välittömästi tällaiseen puutteellisuuteen ja ”oikaista”, tai oikeammin kehoittaa asianosaista itseään oikaisemaan se saman tien. Yllättävissä tilanteissa tuomari kokeekin usein varmemmaksi pitäytyä passiivisena kuin ryhtyä aktiivisesti ”ohjaamaan” oikeudenkäyntiä samalla riskeeraten oman puolueettomuuden. Kuitenkin, kuten useaan otteeseen on jo todettu, passiivisuus ei ole yhtä kuin puolueettomuus.

On aiheellista korostaa, että materiaallinen prosessinjohto on kaiken pohdinnan jälkeen monilta osin kuin veteen piirretty viiva, jolle ei ole mahdollista tai edes tarpeellista löytää selkeitä rajoja. Tulkintalinjojen löytäminen on kuitenkin tärkeää, jotta tuomarin prosessinjohtolle voidaan määritellä tiettyjä rajoja. Tuomarin ei ole sallittua, ei ainakaan suotavaa ohjata prosessia kuin liukuhihnalta, vaan suhteuttaa prosessinjohto huomioiden jutun yksittäistapauksellisuus.

LÄHTEET

Kirjallisuus

Frände, Helenius ym. Prosessioikeus, Helsinki 2017.

Lappalainen, Juha, Siviiliprosessioikeus I, Helsinki 1995.

Laukkanen, Sakari, Tuomarin rooli, Helsinki 1995.

Matkalla pohjoiseen, professori Jyrki Virolaisen juhlakirja 26.2.2003, Rovaniemi 2003.

Määttä, Pekka, Rikosasian joutuisa käsittely, Vantaa 2013.

Saramäki, Elli, Syytesidonnaisuuden ulottuvuus, Rovaniemi 2015.

Toivola, Jarmo, Asianajajan ja syyttäjän toiminnasta rikosprosessissa, DL 4/2000.

Tolonen, Hannu, Tuomarin harkinta normin puuttuessa, Lakimies 1/1997 s. 25-63.

Vaitoja, Jari, Väittämistaakka, tuomarin kyselyvelvollisuus ja pakottavaan yksityisoikeudelliseen sääntelyyn perustuvien vaatimusten tutkiminen siviiliprosessissa, Helsinki 2014.

Virolainen, Jyrki, Alioikeusuudistus I, Rovaniemi 1993.

Virolainen, Jyrki, Lainkäyttö, 1995.

Virolainen, Jyrki, Materiaalinen prosessinjohto, 1988.

Vuorenpää, Mikko, Prosessioikeuden perusteet, 2009.

Encyclopedia Iurica Fennica IV, Jyväskylä 1995.

Kansainväliset sopimukset

Euroopan ihmisoikeussopimus, 1950.

YK:n vuoden 1948 ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus.

YK:n vuoden 1966 kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus.

Hallituksen esitykset

HE 15/1990

HE 82/1995

HE 78/2000

HE 46/2014

Oikeustapaukset

KKO 1992:73

KKO 1995:44

KKO 1996:133

KKO 1998:81

KKO 1998:120

KKO 2000:96

KKO 2001:43

KKO 2003:4

KKO 2007:52

KKO 2010:40

KKO 2013:98

KKO 2015:86

KKO 2016:87

KKO 2017:7

KKO 2018:15